

Magdalena Szpunar

NIEPEŁNOSPRAWNI NA RYNKU PRACY W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

1. Sytuacja społeczno-demograficzna osób niepełnosprawnych

Niepełnosprawność jest zjawiskiem o wymiarze zarówno medycznym, gdyż na podstawie zmiennych medycznych klasyfikuje się jej rodzaj, ale także ma wymiar społeczny przejawiający się w możliwościach codziennego funkcjonowania, pełnienia rozmaitych ról społecznych¹. Terminy niepełnosprawność, niepełnosprawny na stałe zagościły w naszym języku stosunkowo niedawno, wypierając raczej pejoratywne określenia inwalidztwo, inwalida od łacińskiego *invalidus*, co oznacza człowieka słabego, chorego, bezsilnego². Jeszcze w latach 80. terminu inwalida używano wymiennie z określeniami typu: osoba z odchyleniami od normy, osoba trwale poszkodowana na zdrowiu czy osoba upośledzona³. Trudno nie zauważyć, jak wiele ignorancji wykazywaliśmy w stosunku do osób, które szczególnie powinny spotykać się z szacunkiem i zrozumieniem.

Główny Urząd Statystyczny proponuje, by za osobę niepełnosprawną uznawać taką jednostkę, która „posiada odpowiednie orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony, lub osobę, która takiego orzeczenia nie posiada, lecz odczuwa ograniczenie sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku (zabawa, nauka, praca, samoobsługa)”⁴. Funkcjonują również inne definicje niepełnosprawności, które – obok wymiaru fizycznego niepełnosprawności – zwracają uwagę na społeczny wymiar zjawiska. Warto tutaj przywołać objaśnienie A. Kurzynowskiego, który definiuje osobę niepełnosprawną jako jed-

¹ S. Golinowska, *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych. Ocena działań instytucji*, Warszawa, 2004, s. 19.

² B. Balcerzak-Paradowska, *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*, Warszawa, 2002, s. 11.

³ Tamże, s. 12.

⁴ S. Golinowska, *dz.cyt.*, s. 21.

nostkę, której „stan fizyczny lub/i psychiczny trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia wypełnienie zadań życiowych i ról społecznych zgodnie z przyjętymi normami prawnymi i społecznymi”⁵.

Zgodnie z Kartą Praw Osób Niepełnosprawnych z dnia 1 sierpnia 1997 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uznaje, że osoby niepełnosprawne mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji. Tutaj karta wymienia szereg elementów, jakie mają ową dyskryminację niwelować lub w ogóle do nich nie dopuszczać, ale – jak łatwo zauważyć – wiele z nich pozostaje tylko w sferze życzeniowej, jak chociażby brak barier architektonicznych.

Zbiorowość osób niepełnosprawnych dzieli się na dwie klasy⁶:

- osoby niepełnosprawne prawnie, tj. takie, które posiadają aktualne orzeczenie wydane przez uprawniony do tego organ;
- osoby niepełnosprawne biologicznie, tj. takie, które nie mają orzeczenia o niepełnosprawności, ale posiadają bądź odczuwają całkowitą niezdolność do wykonywania czynności podstawowych.

Zgodnie z obowiązującymi rozporządzeniami w systemie orzecznictwa w celu przyznania niepełnosprawności wyróżnia się trzy stopnie niepełnosprawności⁷:

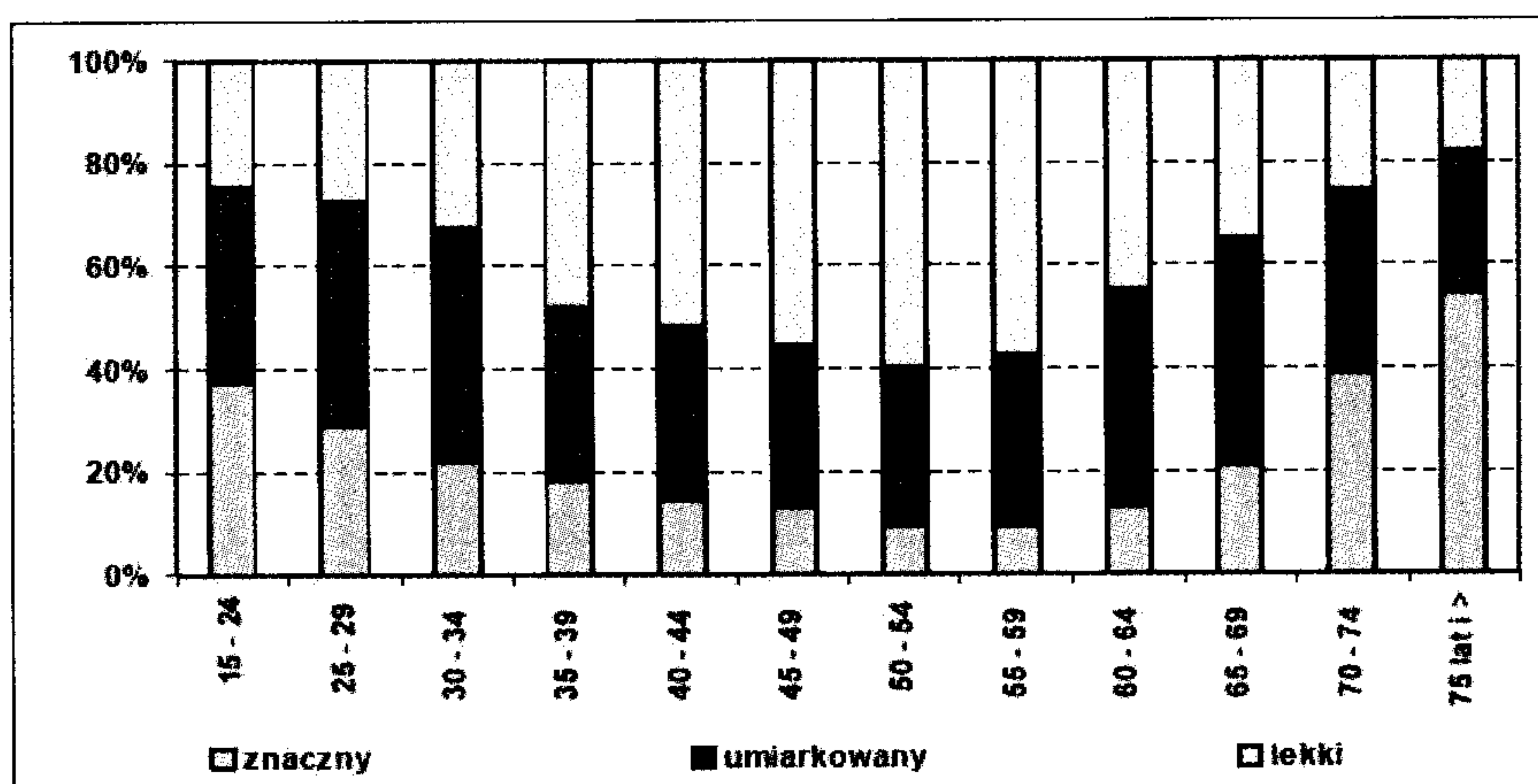
- znaczny obejmuje osoby niezdolne do podjęcia zatrudnienia lub zdolne do podjęcia zatrudnienia w zakładzie pracy chronionej lub zakładzie aktywizacji zawodowej;
- umiarkowany obejmuje osoby o naruszonej sprawności organizmu, zdolne do zatrudnienia na stanowisku pracy przystosowanym odpowiednio do potrzeb niepełnosprawności;
- lekki obejmuje osoby o naruszonej sprawności organizmu, zdolne do wykonywania zatrudnienia, nie wymagając pomocy innej osoby.

⁵ B. Balcerzak-Paradowska, *dz.cyt.*, s. 13.

⁶ S. Golinowska, *dz.cyt.*, s. 21.

⁷ Tamże, s. 23.

Rys. 1. Struktura osób niepełnosprawnych prawnie w wieku 15 lat i więcej według stopnia niepełnosprawności w wyszczególnionych grupach wieku w 2003 roku

Źródło: A. Iwanek, *Osoby niepełnosprawne na rynku pracy w Polsce w 2003 roku*, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2004, s. 11

Orzecznictwo ZUS stosuje tutaj jednak nieco inną klasyfikację, biorąc pod uwagę niezdolność do pracy zarobkowej – stąd tę klasyfikację nazywa się ekonomiczną. ZUS wyróżnia trzy rodzaje sytuacji⁸:

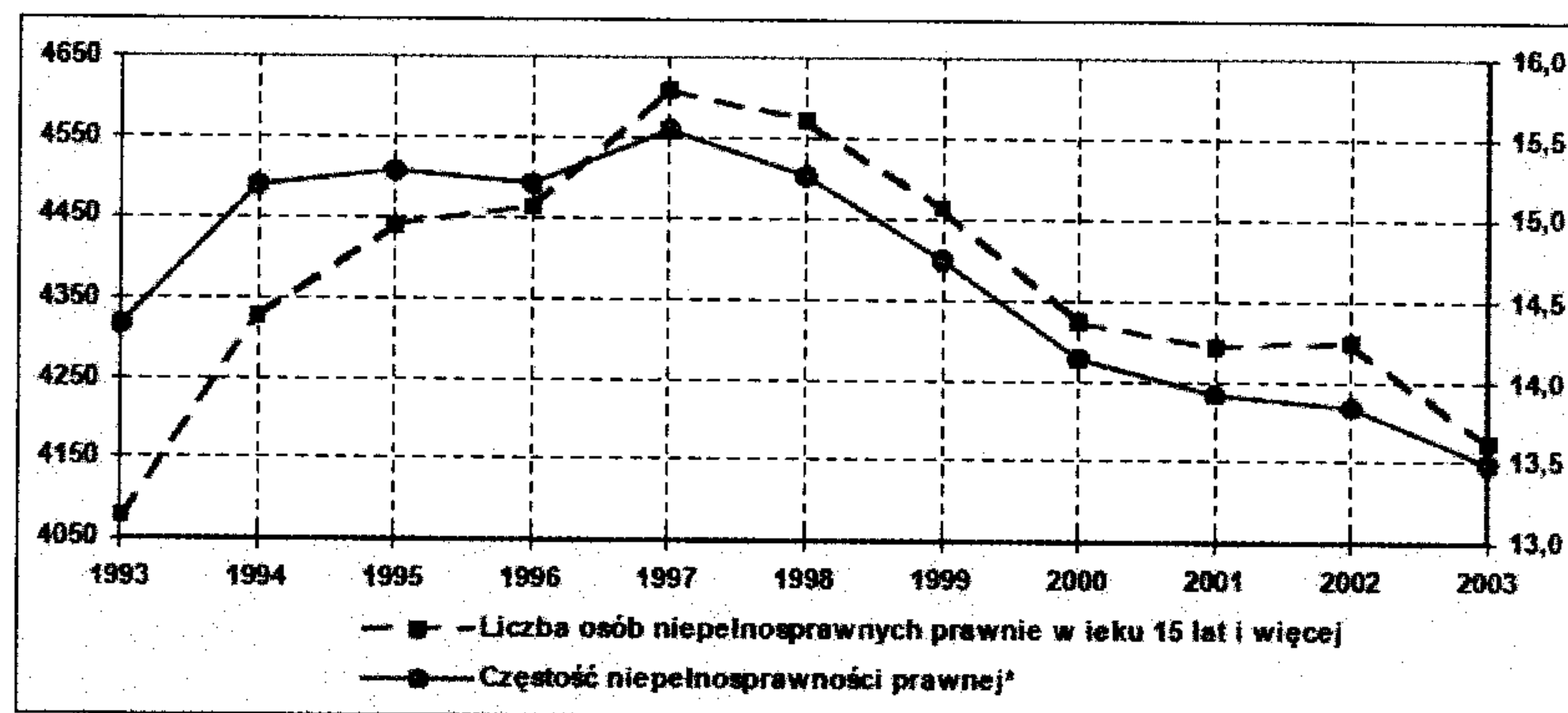
- całkowitą niezdolność do pracy oraz samodzielnej egzystencji,
- całkowitą niezdolność do pracy,
- częściową niezdolność do pracy.

W świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku liczba niepełnosprawnych w Polsce wynosiła w momencie badania 5457 tys. osób, przy czym prawne potwierdzenie niepełnosprawności posiadało 4450 tys. osób, w tym 4326 w wieku 15 lat i więcej. Zbliżone dane otrzymujemy z BAEL⁹, które w II kwartale 2002 roku podają 4332 tys. osób niepełnosprawnych prawnie (dotyczy osób z populacji 15+). Warto tutaj zwrócić uwagę, iż w okresie od 1997 do roku 2003 liczba osób niepełnosprawnych systematycznie spada, z poziomu 15,6% w roku 1997 do poziomu 13,5% w roku 2003¹⁰.

⁸ Tamże.

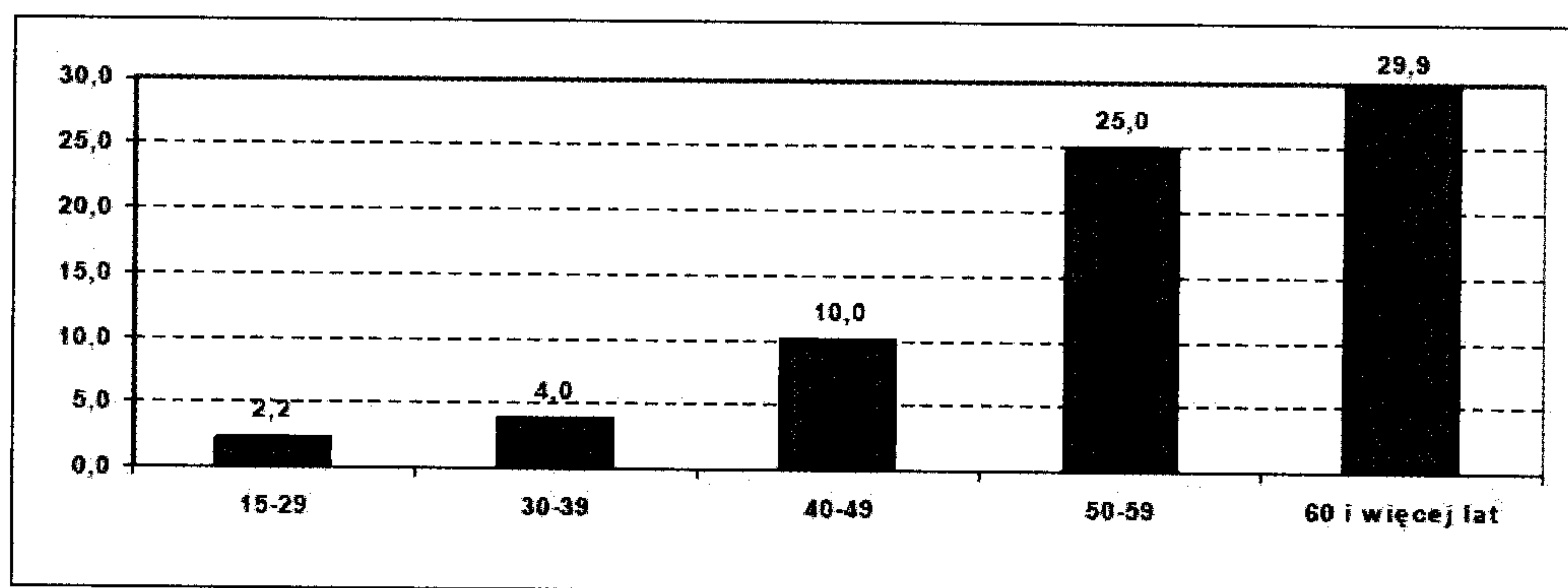
⁹ Jest to badanie aktywności ekonomicznej ludności Polski – stąd nazwa BAEL.

¹⁰ A. Iwanek, *Osoby niepełnosprawne na rynku pracy w Polsce w 2003 roku*, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2004, s. 7.

Rys. 2. Liczba osób niepełnosprawnych w latach 1993-2003

Źródło: A. Iwanek, *dz.cyt.*, s. 7

Jeśli chodzi o strukturę wiekową niepełnosprawnych, można zauważyć pewną tendencję – ich liczba w ogólnej liczbie ludności zwiększa się wraz z wiekiem i to w sposób niemal liniowy. Jak słusznie zauważa główny specjalista w Biurze Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych A. Iwanek, o ile starszy wiek osób niepełnosprawnych jest cechą naturalną, to jednak wynoszący 59,0% udział jednostek w wieku produkcyjnym (18-59/64) może niepokoić.

Rys. 3. Osoby niepełnosprawne na 100 osób ludności ogółem w wieku 15 lat i więcej według grup wiekowych w 2003 roku.

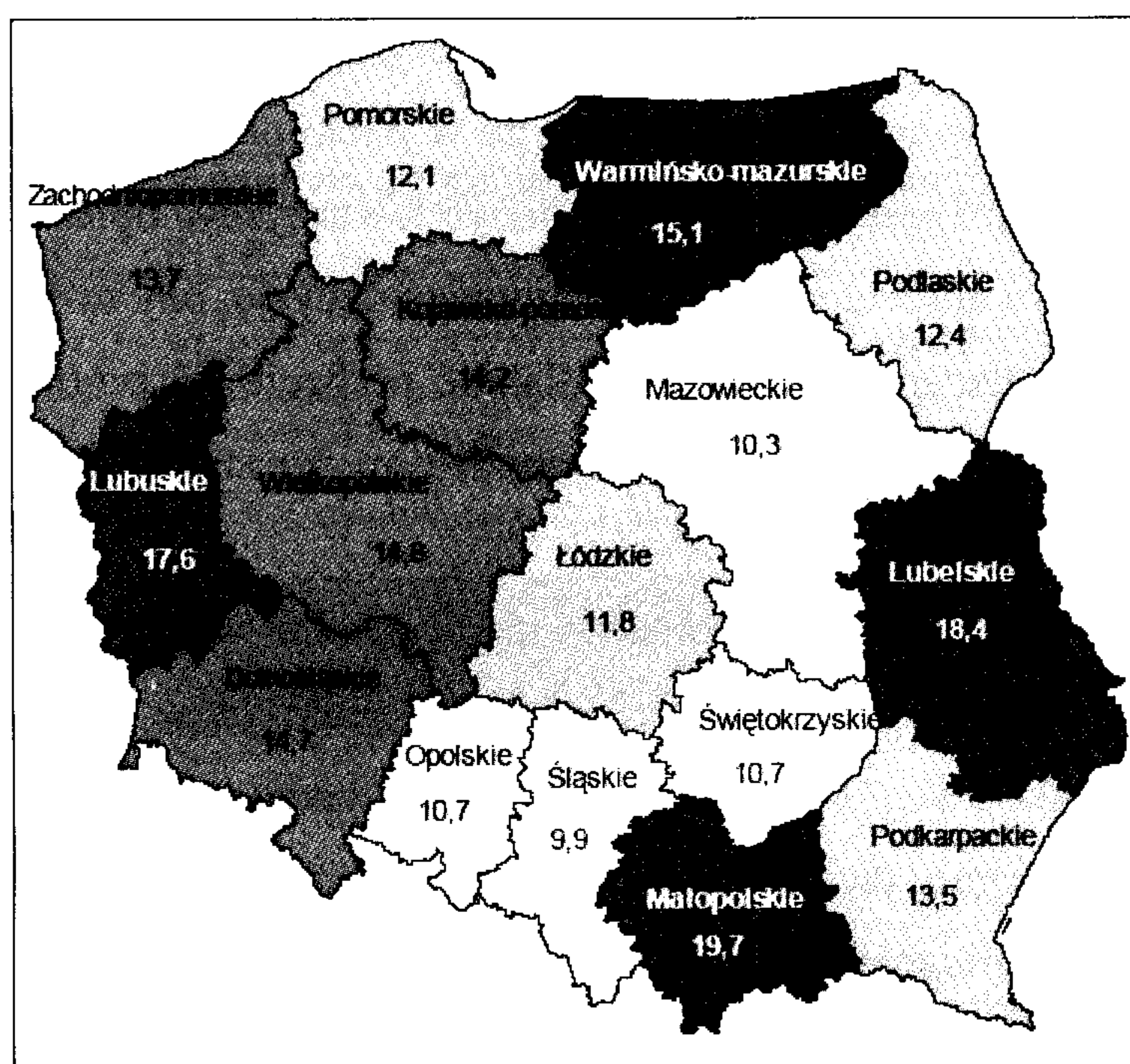
Źródło: A. Iwanek, *dz.cyt.*, s. 8

Jeśli chodzi o zróżnicowanie niepełnosprawności według płci, trudno mówić o znaczących różnicach – dla mężczyzn odsetek ten wynosi 13,9%, dla kobiet 13,1%. Niepełnosprawni częściej jednak pochodzą ze wsi (14,6%) niż z miasta (12,8%). Województwa o najwyższej czę-

stości niepełnosprawności prawnej w 2003 roku to małopolskie, lubelskie i lubuskie, najniższą zaś liczbę niepełnosprawnych odnotowało województwo śląskie i mazowieckie. Województwo podkarpackie lokuje się dokładnie w średniej, osiągając poziom 13,5%, taki sam odsetek stanowi średnią ogólnopolską (zob. rys. 4) ¹¹.

Niepełnosprawni legitymują się słabszym wykształceniem niż osoby sprawne. W roku 2003 aż 46% osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej miało co najwyżej wykształcenie gimnazjalne; dla porównania – 27,7% wśród osób sprawnych. Wykształcenie średnie zawodowe i policealne miało 16,3% niepełnosprawnych, wobec 23,7% osób sprawnych. Jedynie 4,5% osób niepełnosprawnych miało wykształcenie wyższe, wśród sprawnych odsetek ten był niemal trzykrotnie wyższy i wynosił 11,9%¹².

Rys. 4. Osoby niepełnosprawne prawnie na 100 osób ludności ogółem w wieku 15 lat i więcej według województw w 2003 roku

Źródło: A. Iwanek, *dz.cyt.*, s. 9

¹¹ A. Iwanek, *dz.cyt.*, s. 8.

¹² Tamże.

2. Problemy metodologiczne w badaniu osób niepełnosprawnych

Osoby niepełnosprawne stanowią szczególną kategorię respondentów. Problematiczny wydaje się tutaj dobór operatu i wylosowanie próby do badania. Coraz częściej przy badaniu osób niepełnosprawnych kryterium biomedyczne traci na znaczeniu, w stosunku do kryterium socjomedycznego. Kryterium socjomedyczne ujmuje niepełnosprawność nie tylko jako fizyczne bądź psychiczne kalectwo, ale także ukazuje niepełnosprawność w szerszym kontekście, a mianowicie: jako możliwość pełnienia określonych ról społecznych¹³. Coraz częściej stosuje się wskaźniki subiektywne, czyli postrzeganie i samoocenę badanego.

Szczególną uwagę należy zwrócić na szkolenie ankieterów w sytuacji, gdy zastosowanym narzędziem badawczym jest wywiad. W przypadku naszego badania korzystaliśmy właśnie z wywiadu i szczególny nacisk przy szkoleniu respondentów położono na kwestie aranżacji wywiadu, tworzenia przyjaznej atmosfery, ewentualnie sposobu zadawania pytań. Zwrócono uwagę na szczególnie delikatną sferę dotyczącą stopnia niepełnosprawności i jej rodzaju, gdyż przez niektóre osoby to pytanie mogło być potraktowane jako drażliwe. Subtelność, wyczucie taktu i fachowość w prowadzeniu wywiadu miały tutaj ogromne znaczenie. Przy przygotowywaniu ankieterów informowaliśmy o tym, że w wielu przypadkach w momencie przeprowadzania wywiadu niepełnosprawnej osobie może towarzyszyć opiekun, gdy tego wymaga sytuacja. Bardzo często ankieter musiał podejmować decyzję, czy respondent jest w ogóle w stanie uczestniczyć w badaniu. Aby nieco ułatwić podjęcie tej problematycznej decyzji, warto już przy doborze próby eliminować respondentów ze znacznym stopniem niepełnosprawności.

Jak zauważa jednak P. Sztabiński, modelowanie wywiadu pod kątem uzyskiwania informacji od specjalnej kategorii respondentów występuje praktycznie w każdym badaniu¹⁴. Badania nad osobami niepełnosprawnymi stawiają przed badaczami wiele szczególnych wyzwań, choć podstawowe reguły metodologiczne pozostają bez zmian. Z pewnością kwestionariusz wywiadu w tak specyficznej kategorii osób jest lepszym narzędziem od kwestionariusza ankiety. Unikamy bowiem trudności w interpretacji pytań, jednakże o wiele większy ciężar spoczywa na ankieterze i to od jego fachowości, doświadczenia i profesjonalizmu zależy, jakiej jakości dane uda nam się uzyskać.

¹³ Por. J. Pluta, *Metodologiczne problemy badań osób niepełnosprawnych*, w: *Możliwości i bariery stabilizacji życiowej niepełnosprawnych mieszkańców wsi*, S.W. Kłopot (red.), Wrocław 2002, s. 38.

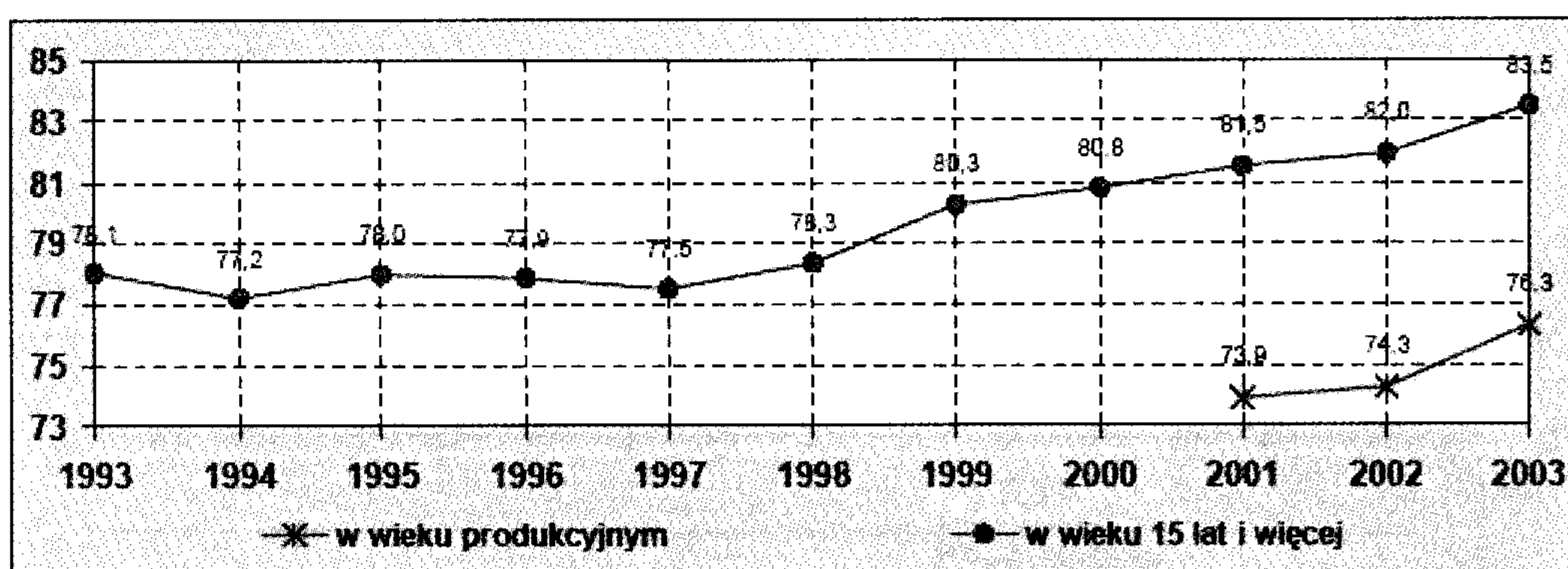
¹⁴ Por. P. Sztabiński, *Niepełnosprawni jako specjalna kategoria w badaniach socjologicznych*, w: *Sytuacja ludzi niepełnosprawnych w Polsce*, A. Ostrowska, J. Sikorska, Z. Sufin (red.), Warszawa 1994, s. 132-133.

3. Niepełnosprawni a rynek pracy

Niepełnosprawność połączona z niskim poziomem wykształcenia implikuje wysokie ryzyko pozostania poza rynkiem pracy. Zauważa się bowiem bardzo wysoki stopień dezaktywacji osób niepełnosprawnych. Należy jednak zauważyć, iż najczęściej pracują osoby niepełnosprawne na wsi (blisko co czwarta), w pozostałych przypadkach wskaźnik zatrudnienia nie przekracza 20%¹⁵. Warto tutaj jednak zwrócić uwagę, iż znalezienie pracy przez osobę niepełnosprawną to nie tylko sposób na polepszenia swojej sytuacji ekonomicznej, ale także (a może przede wszystkim) niezbędny warunek do poczucia własnej wartości i integracji ze społeczeństwem¹⁶.

W latach 1993 - 2003 obserwujemy stale rosnącą populację niepełnosprawnych biernych zawodowo. W roku 2003 aż 83,5% osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej było biernych zawodowo, przy czym aż 76,3% stanowiły jednostki w wieku produkcyjnym¹⁷.

Rys. 5. *Udział osób biernych zawodowo wśród osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej w latach 1993 - 2003*

Źródło: A. Iwanek, *dz.cyt.*, s. 13

W województwie podkarpackim końcem czerwca 2004 roku w urzędach pracy zarejestrowanych było 2936 osób bezrobotnych niepełnosprawnych, co daje 1,9% ogólnej liczby bezrobotnych w tym województwie.

¹⁵ I. Kotowska, I. Grabowska, *Niepełnosprawność*, w: *Diagnoza społeczna*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Warszawa 2005, s. 264.

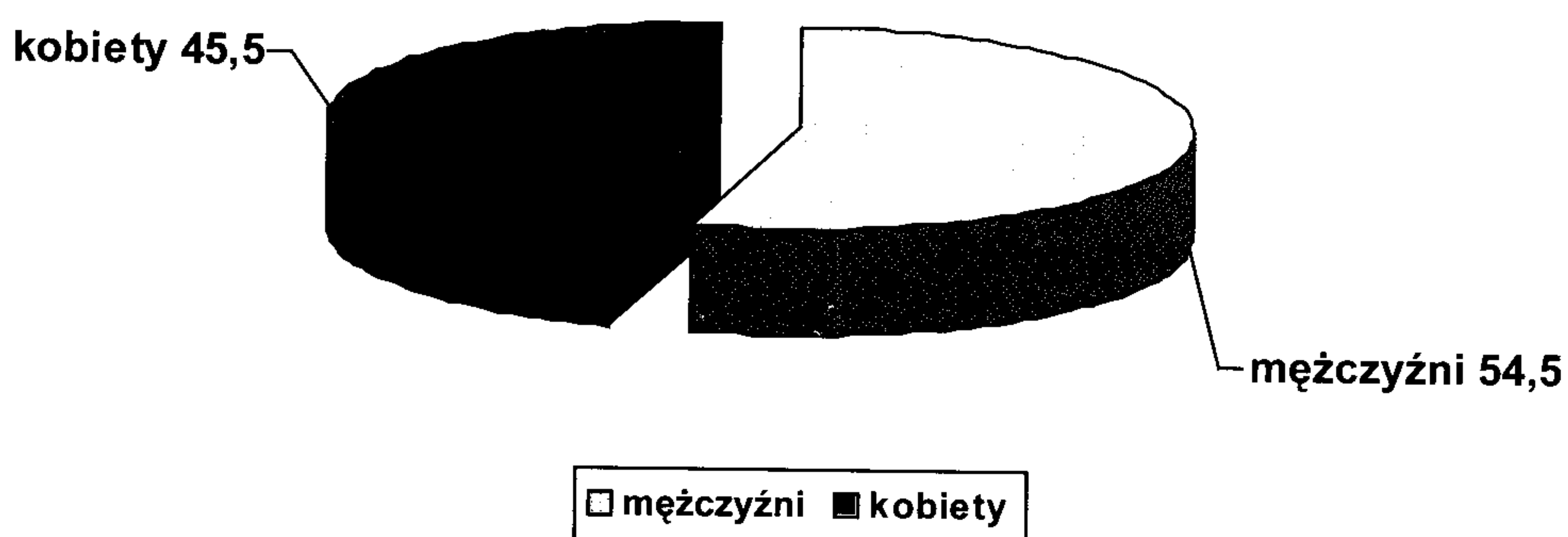
¹⁶ I. Książkiewicz, *Osoby niepełnosprawne na rynku pracy w Polsce*, w: *Praca a bezczynność zawodowa*, Z. Stachowski (red.), Tycyn 2004, s. 213.

¹⁷ A. Iwanek, *dz.cyt.*, s. 13.

4. Charakterystyka badanej próby

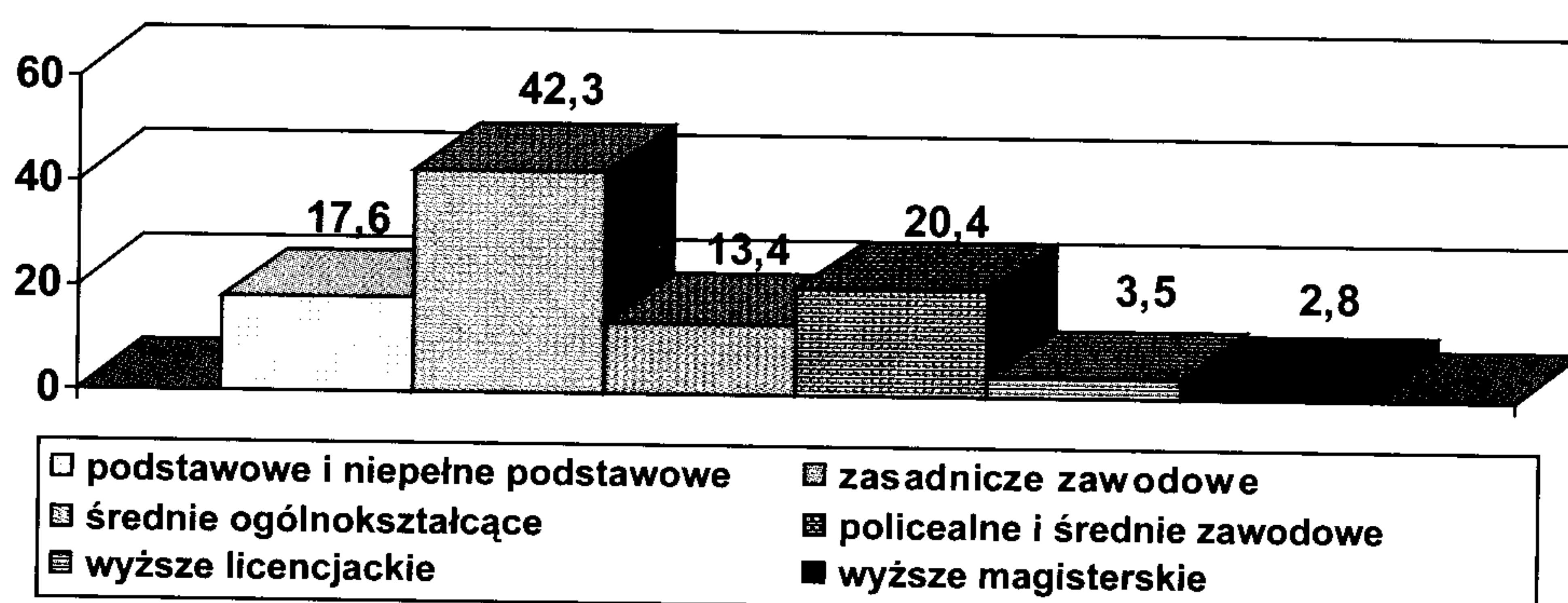
Badaniu zostało poddanych 145 osób niepełnosprawnych, w tym: 45,5% kobiet (66 osób) i 54,5% mężczyzn (79 osób).

Rys. 6. Struktura badanych według płci

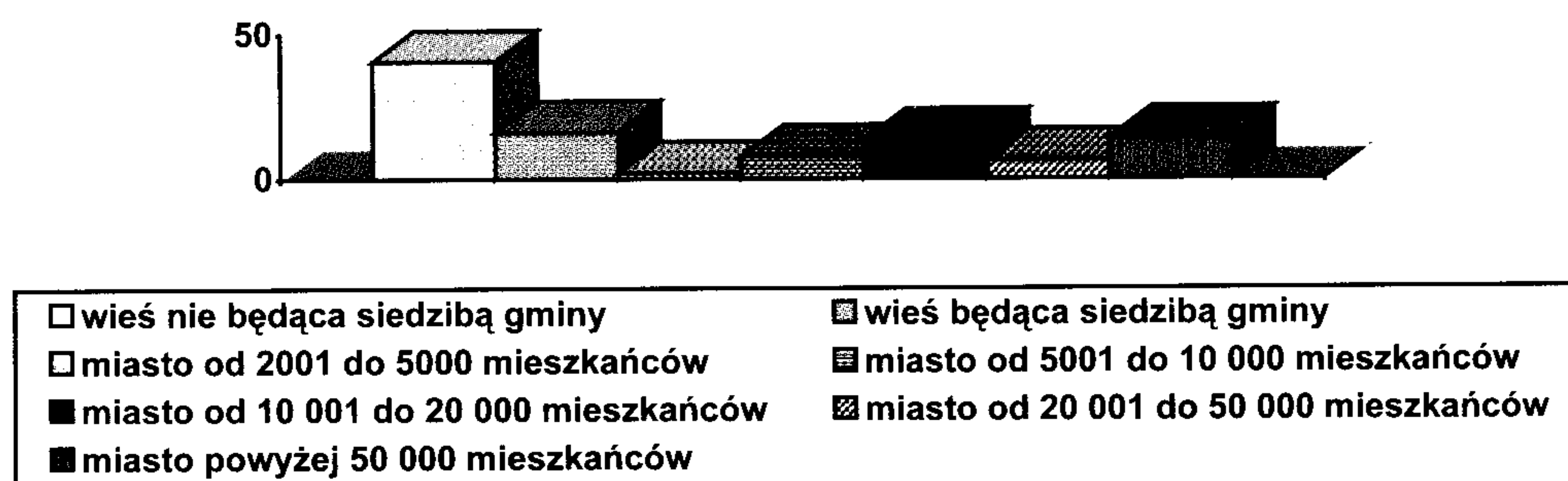
Wśród badanych respondentów 17,6% legitymuje się wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym, zasadniczym zawodowym – 42,3%, średnim ogólnokształcącym – 13,4%, policealnym i średnim zawodowym – 20,4%, wyższym licencjackim – 3,5% oraz wyższym magisterskim – 2,8%.

Rys. 7. Struktura badanych według wykształcenia

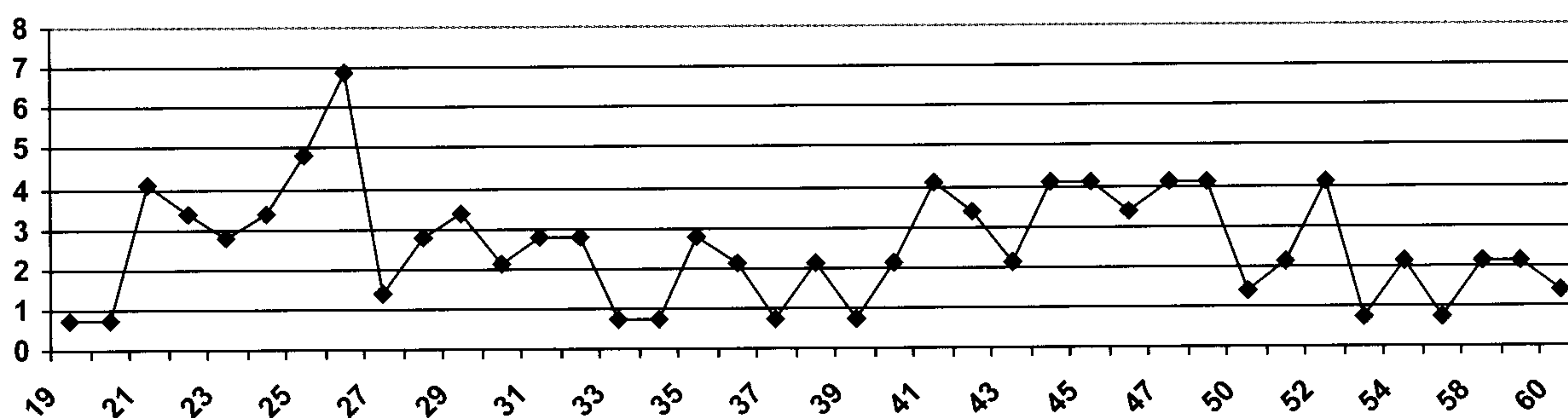
Największą liczbę spośród respondentów stanowiły osoby zamieszkujące na wsi nie będącej siedzibą gminy 40,6% bądź wsi będącej siedzibą gminy 16,1%, 14% badanych mieszka w mieście powyżej 50 000 mieszkańców i niemal taka sama liczba w mieście liczącym od 10 001 do 20 000 mieszkańców (13,3%).

Rys. 8. Struktura badanych według miejsca zamieszkania

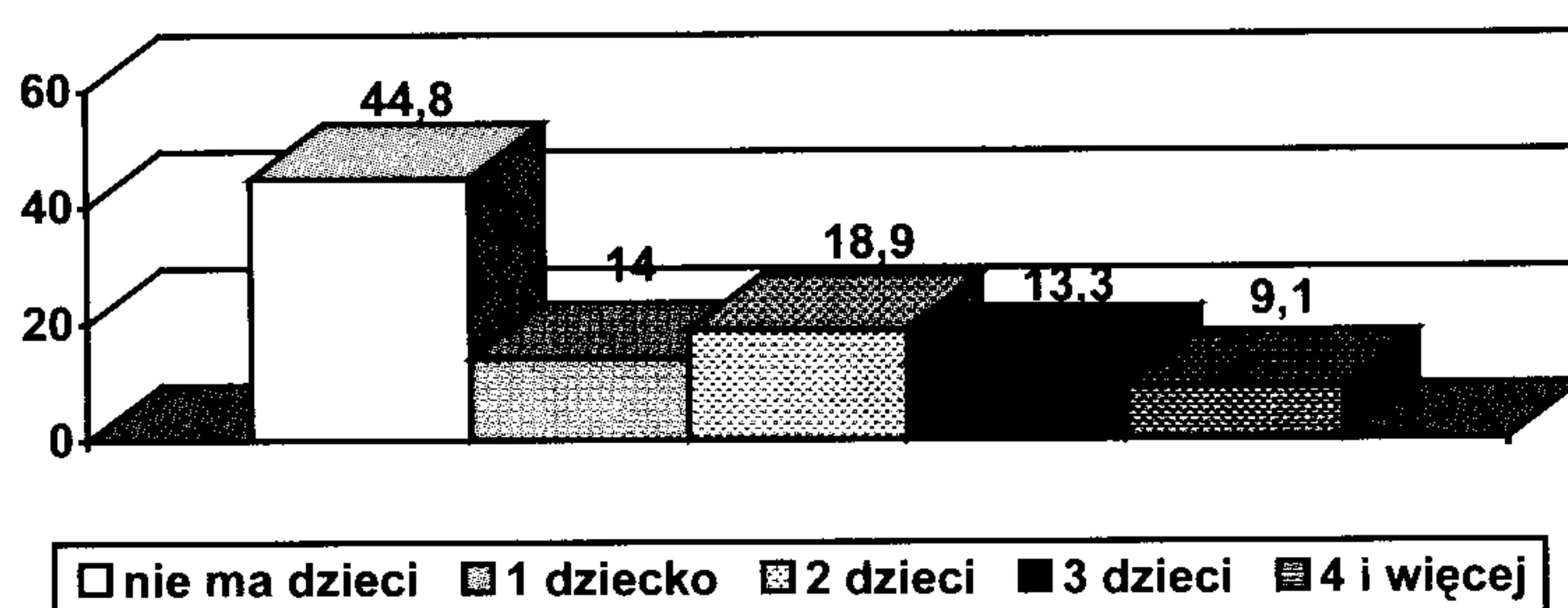
Największą liczbę spośród respondentów stanowiły osoby pomiędzy 41 a 50 rokiem życia (30,8%) oraz pomiędzy 19 a 30 rokiem życia (30,3%). Najmniejszy odsetek spośród badanych zajmowały osoby pomiędzy 51 a 60 rokiem życia (15,3%) oraz 31 a 40 rokiem życia (17,5%).

Rys. 9. Struktura badanych według wieku

Niemal połowa respondentów nie ma dzieci 44,8%. Spośród osób posiadających dzieci, 18,9% badanych ma dwoje dzieci, 14% jedno dziecko, 13,3% troje dzieci, a 9,1% czworo i więcej.

Rys. 10. Respondenci według liczby dzieci

5. Przeszłość zawodowa badanych

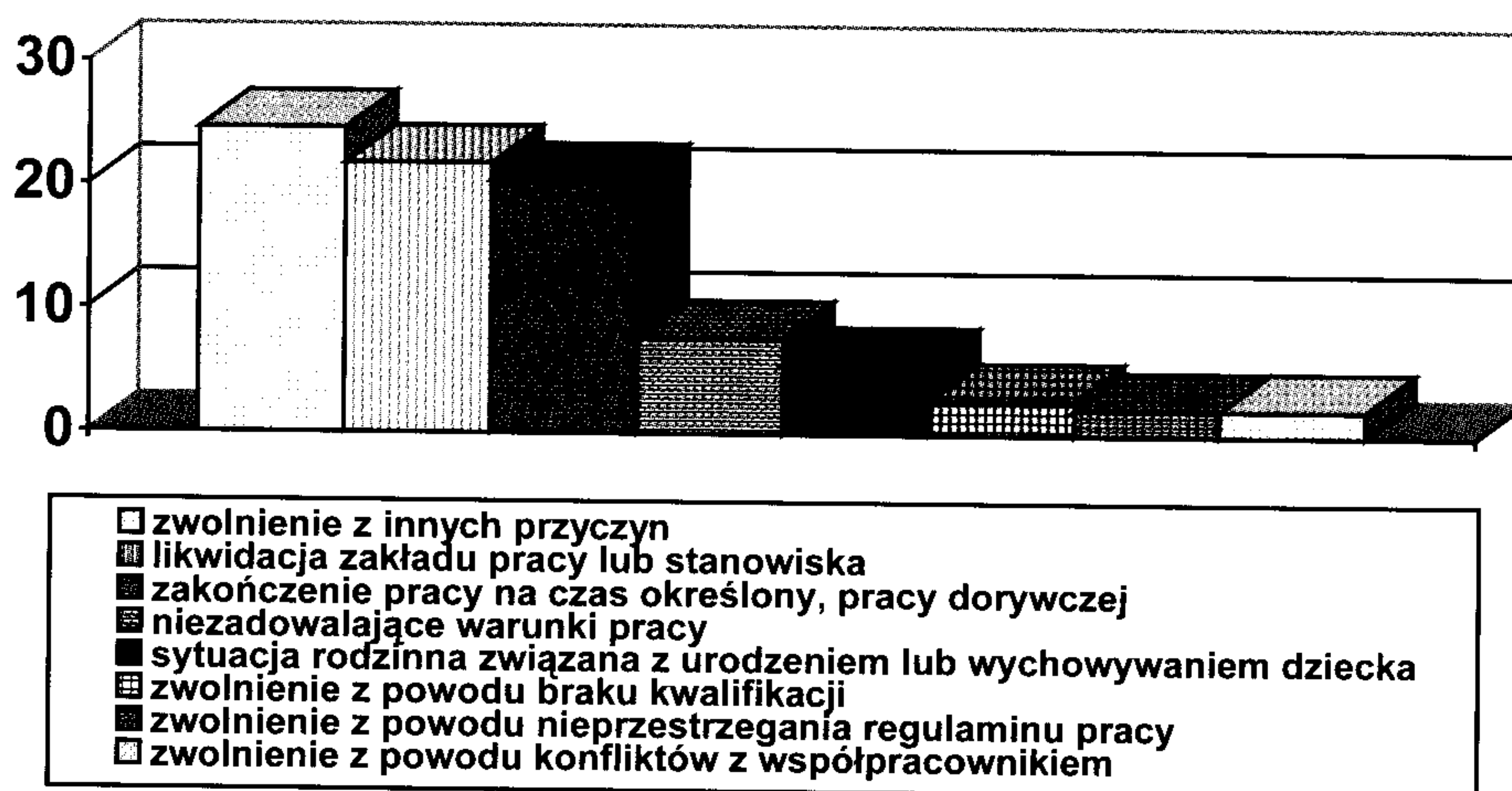
Niemal co piąty badany (22,7%) pracował zawodowo od 11 do 20 lat. Co szósty respondent ma za sobą 21-30-letni staż pracy, a co siódmy (12,1%) miał staż pracy wynoszący od jednego roku do 5 lat. Powyżej 30 lat pracowało 2,8% badanych, a poniżej roku pracowało 13,5%¹⁸.

Co trzeci badany bezrobotny pracował tylko w jednym zakładzie pracy (31,4%), a co piąty w dwóch lub trzech miejscach. W badanej zbiorowości bezrobotnych większość stanowią osoby, których pierwsza praca nie była w wyuczonym zawodzie (61,2%), dla 38,8% pierwsza praca była taką.

Największa liczba respondentów spośród tych, którzy w ogóle pracowali kiedyś zawodowo, była zatrudniona w zakładzie prywatnym 40,1%, w państwowym pracowało 34,5%, spółdzielczym 6,3%, w zakładzie samorządowym pracowało 1,4% badanych.

Co piąty ankietowany stracił pracę z powodu likwidacji zakładu pracy bądź stanowiska (21,8%) lub z powodu zakończenia pracy na czas określony czy dorywczej (20,4%). 7,7% badanych nie pracuje z powodu niezadowalających warunków pracy, dla 5,6% respondentów bezpośrednią przyczyną utraty pracy była sytuacja rodzinna związana z urodzeniem lub wychowywaniem dziecka, 2,8% badanych zostało zwolnionych z powodu braku kwalifikacji, a 2,1% z powodu nieprzestrzegania regulaminu pracy oraz konfliktów z współpracownikiem. Największy odsetek badanych (24,6%) podaje, iż utracił pracę z powodu „innych przyczyn”.

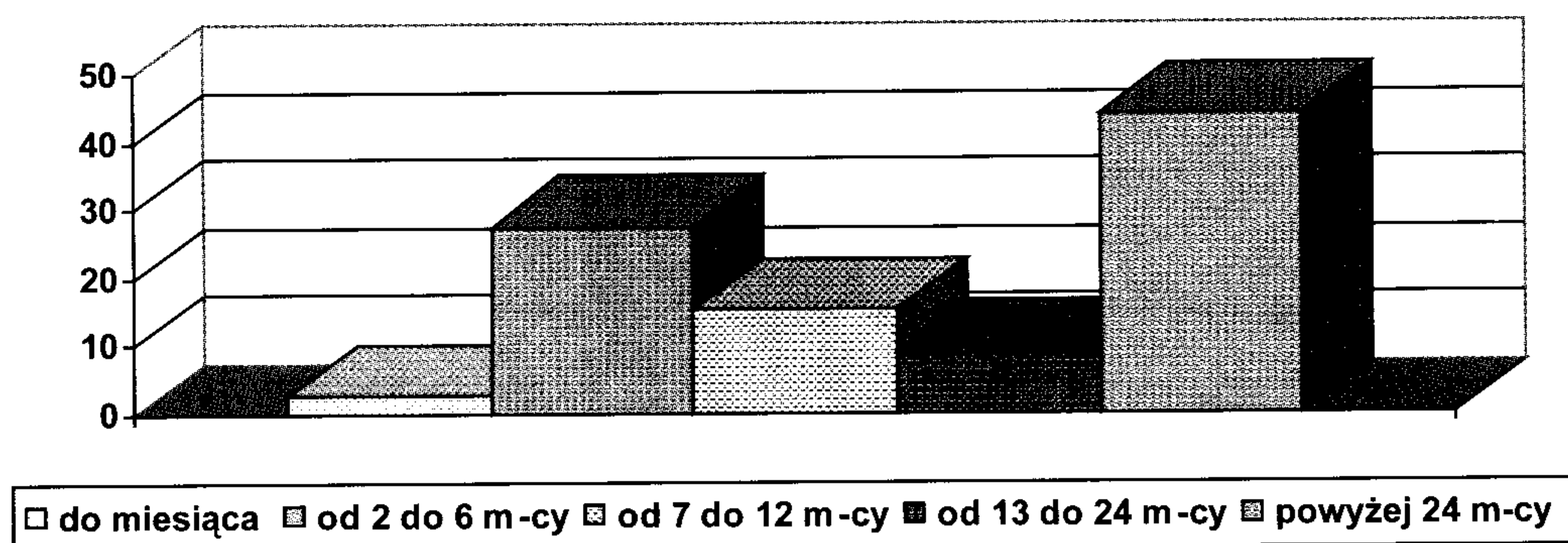
Rys. 11. Przyczyny utraty pracy przez badanych bezrobotnych

¹⁸ Procenty nie sumują się do 100, gdyż wzięto pod uwagę jedynie odpowiedzi osób, które pracowały zawodowo.

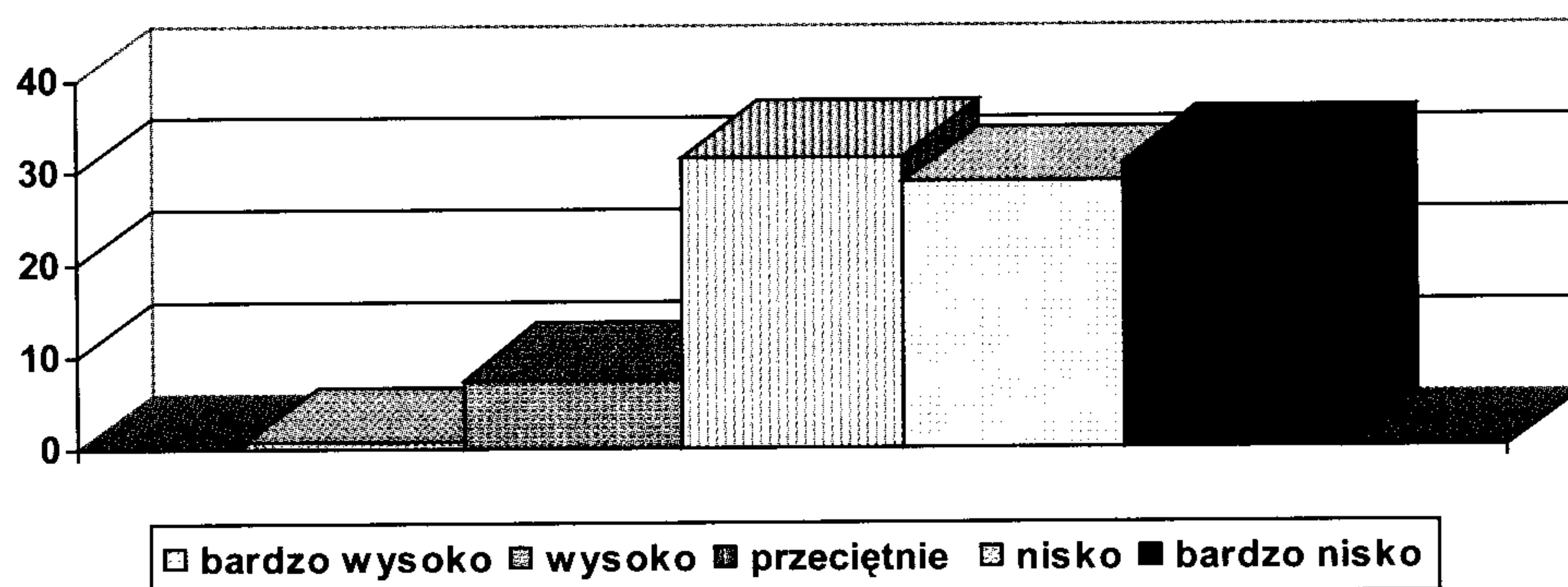
Zdecydowana większość badanych to osoby długotrwale bezrobotne, pozostające bez pracy powyżej 24 miesięcy – 44,1%, od 2 do 6 miesięcy bez pracy pozostaje 27,6%, od 7 do 12 miesięcy przebywa na bezrobociu 15,2%. Od 13 do 24 miesięcy 9% badanych jest bezrobotnych, do miesiąca bez pracy pozostaje 2,8%.

Rys. 12. Czas przebywania na bezrobociu

Spośród niepełnosprawnych 60% nisko ocenia swoje szanse na podjęcie stałej pracy (29% nisko, 31% bardzo nisko), co trzeci badany ocenia je przeciętnie (31,7%), a tylko 7,6% jako wysokie. Jednocześnie co drugi niepełnosprawny przyznaje, iż nie posiada dodatkowych kwalifikacji, oprócz tych nabytych w szkole. 79,9% stwierdza, iż nie ma żadnych trudności z dostępem do środków komunikacji.

Rys. 13. Ocena szans na podjęcie jakiejkolwiek stałej pracy

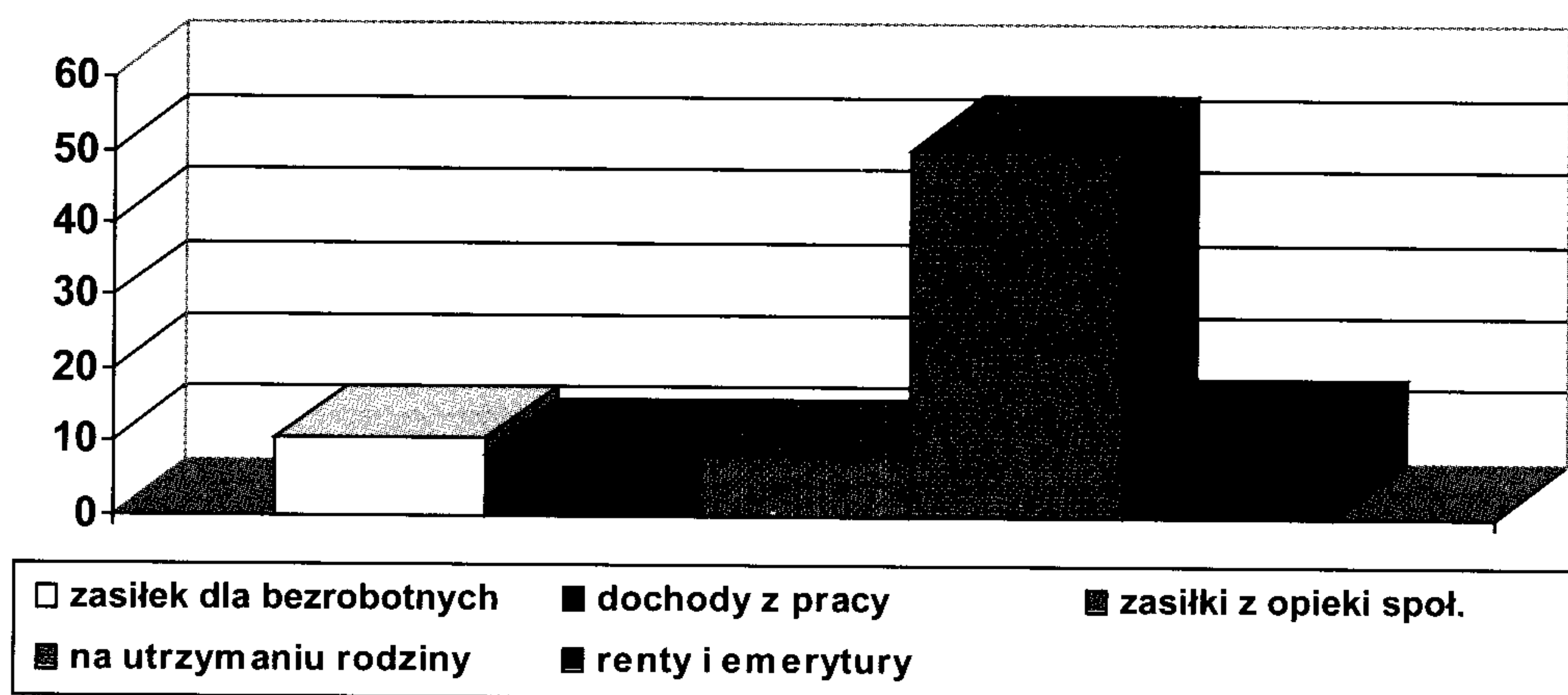

Niepokoić może fakt, iż zdecydowana większość respondentów (83,8%) nie pobiera zasiłku dla osób bezrobotnych, a tylko 16,2% niepełnosprawnych taki zasiłek otrzymuje.

6. Sytuacja materialno-bytowa badanych

Co drugi respondent deklaruje, iż jest na utrzymaniu najbliższej rodziny, tj. męża, rodziców bądź dzieci, 11,7% żyje z renty i emerytury, a 10,3% z zasiłku dla bezrobotnych, 8,3% osiąga dochody z pracy dorywczej i sezonowej w Polsce, taki sam odsetek niepełnosprawnych jako główne źródło utrzymania podaje zasiłek z opieki społecznej.

Rys. 14. Główne źródła utrzymania

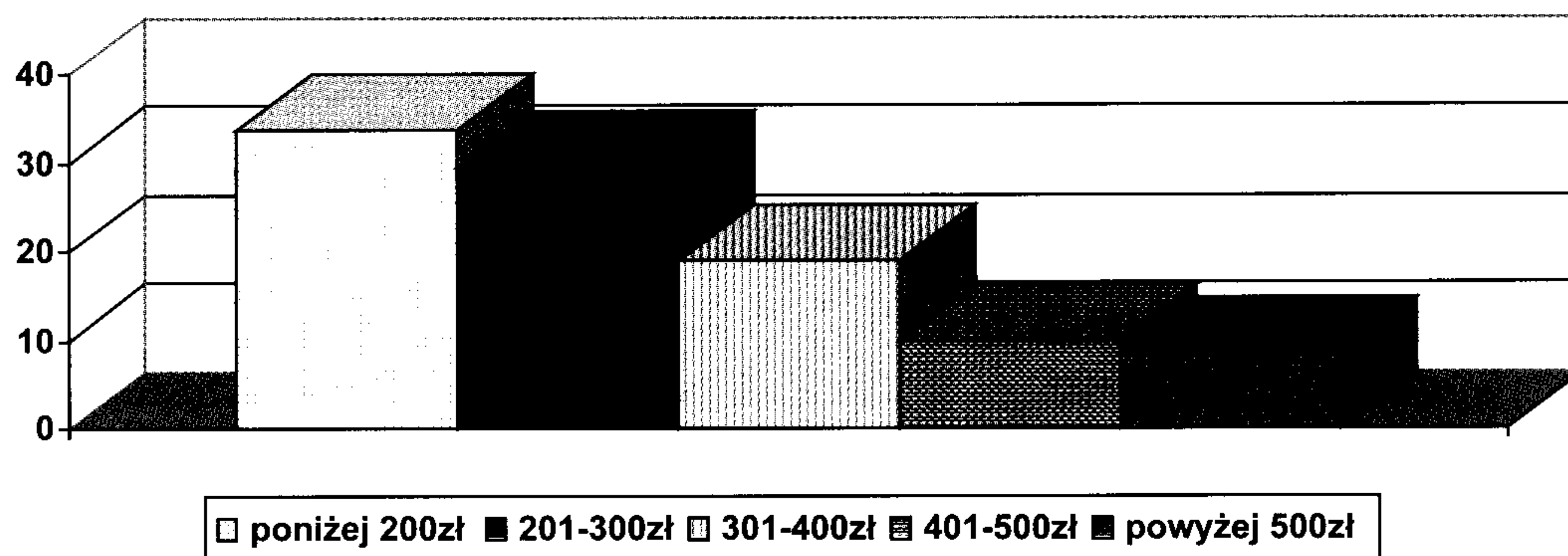

W niemal 80% gospodarstwach domowych respondentów tylko 1 osoba pracuje na etacie, w 15,3% – 2 osoby, w 5,1% – 3 osoby na etacie. Na niepełnym etacie pracuje 1 osoba w 85,7% gospodarstw domowych osób niepełnosprawnych, w 77,8% 1 osoba pracuje dorywczo, a w 71,4% 1 osoba pracuje za granicą.

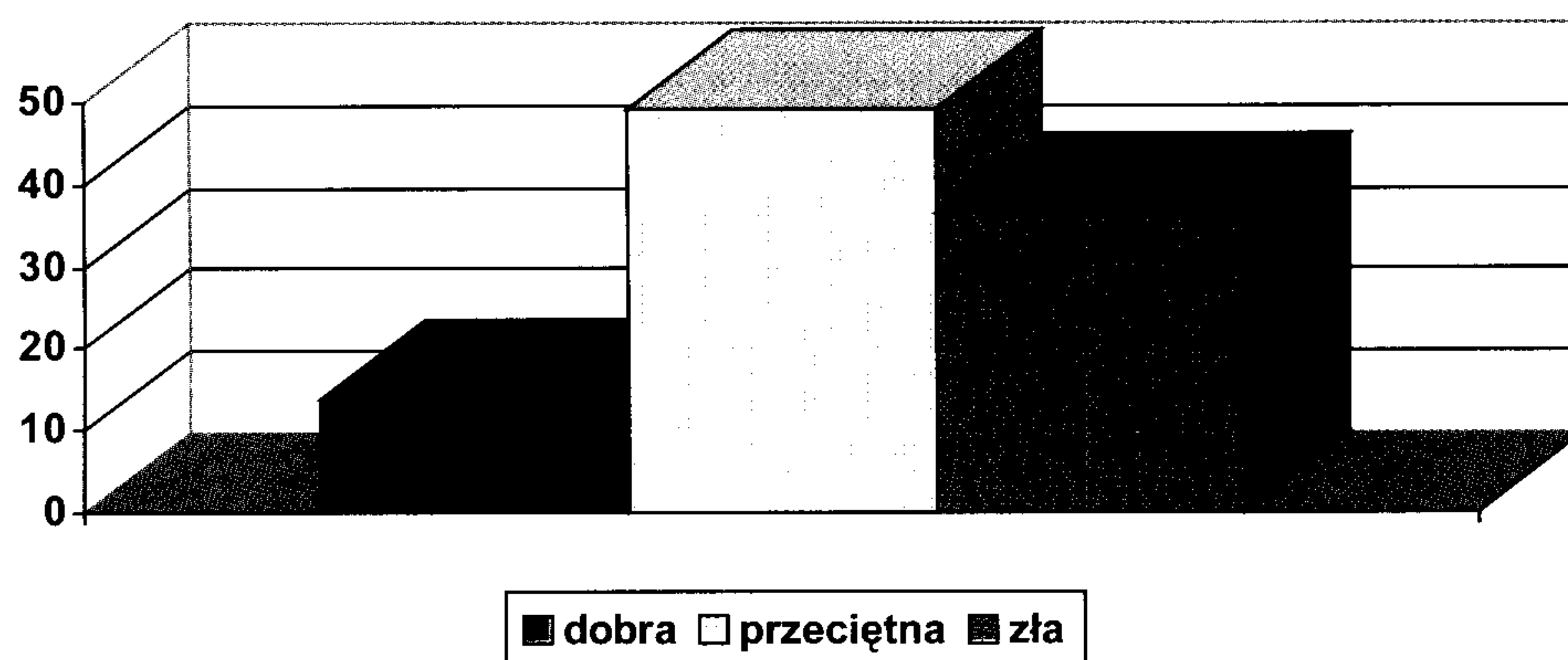
W 71,8% gospodarstw domowych osób badanych, obok niepełnosprawnego, w PUP zarejestrowany jest jeszcze jeden członek rodziny (71,8%), w co drugim gospodarstwie (48,1%) mieszka jedno niepełnoletnie dziecko, a w 61,8% jeden emeryt lub rencista.

Deklarowane dochody osiągane przez badanych są niewielkie. Co trzeci badany ma dochody poniżej 200 zł miesięcznie (33,6%), 29,4% osiąga dochody w przedziale od 201 do 300 zł miesięcznie, 18,9% deklaruje dochód w graniach od 301 do 400 zł. Dochody w graniach 401 do 500 zł osiąga 9,8% respondentów, powyżej 500 zł 8,4%.

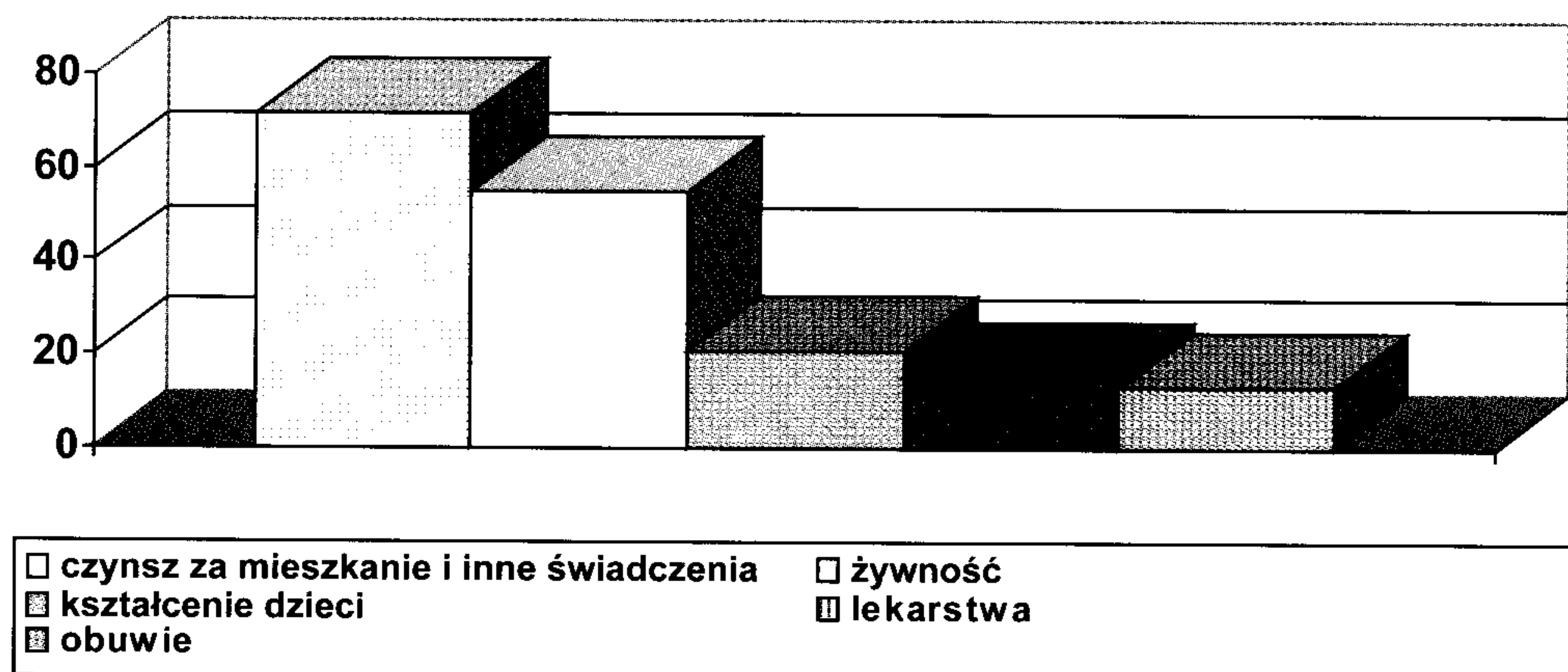
Niepokoi fakt, iż niemal 92% badanych deklaruje osiąganie dochodów poniżej minimum socjalnego, które w grudniu 2005 roku wynosiło 845,20 zł (dla osób w wieku produkcyjnym i 782,60 zł dla samotnych emerytów), a niemal 82% deklaruje dochody na 1 osobę poniżej minimum egzystencji (385,1 zł).

Rys. 15. Przeciętny miesięczny dochód na 1 osobę w gospodarstwie domowym

Niskie osiągnięte dochody przekładają się na przeciętną i złą ocenę własnej sytuacji materialno-bytowej. Niemal co drugi badany ocenia swoją sytuację materialną jako przeciętną (49%), a 36,6% jako złą (8,3% jako raczej złą, 15,9% jako złą, a 12,4% jako bardzo złą). Tylko 13,8% respondentów poziom swojej egzystencji ocenia jako dobry (0,7% jako bardzo dobry, 8,3% jako dobry, a 4,8% jako raczej dobry).

Rys. 16. Ocena sytuacji materialno-bytowej

Spośród tych, którzy oceniają swą sytuację jako raczej złą, złą lub bardzo złą (36,6%), większość deklaruje brak pieniędzy przede wszystkim na czynsz za mieszkanie i inne świadczenia, tj. opłaty za energię, gaz, opał 71,7%, na żywność brakuje pieniędzy 54,7% badanych, na kształcenie dzieci, tj. zakup książek, zeszytów, dodatkowe kursy językowe brakuje pieniędzy 20,8% respondentów. Rzadziej ankietowani wskazywali brak pieniędzy na lekarstwa 15,1% i obuwie 13,2%.

Rys. 17. Rozkład odpowiedzi na pytanie, na co brakuje pieniędzy

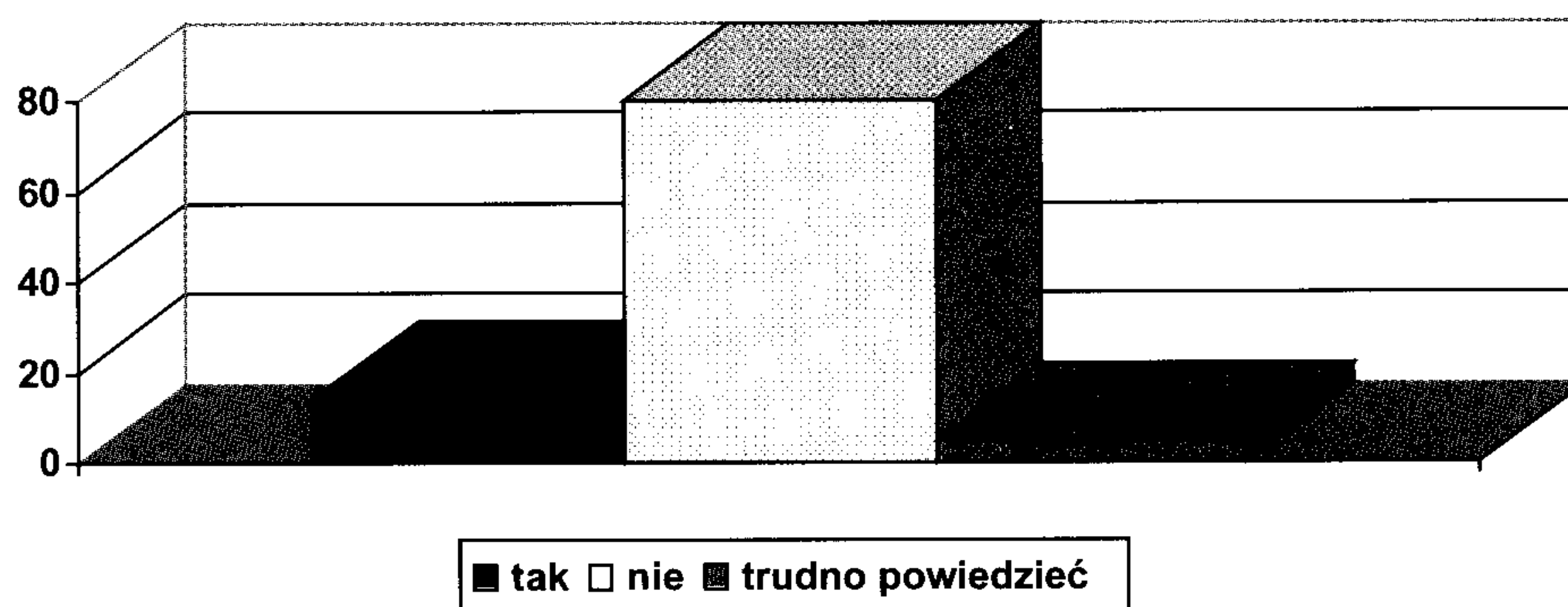
7. Postrzeganie i ocena własnej sytuacji

W najbliższym otoczeniu bezrobotni niepełnosprawni spotykają się z zatrośkaniem 30,3% (6,9% bardzo często i 23,4% często), z chęcią pomocy – 28,4% badanych (6,9% bardzo często i 21,5% często), obojętności doznaje w swoim otoczeniu 23,4% badanych (3,4% bardzo często i 20% często). Respondenci deklarują również, iż stykają się w swoim otoczeniu z lekceważeniem 11,1% (2,8% bardzo często i 8,3% często) oraz z okazywaniem wyższości 10,3% (4,1% bardzo często i 6,2% często).

Tabela 1. Stosunek otoczenia do osób bezrobotnych

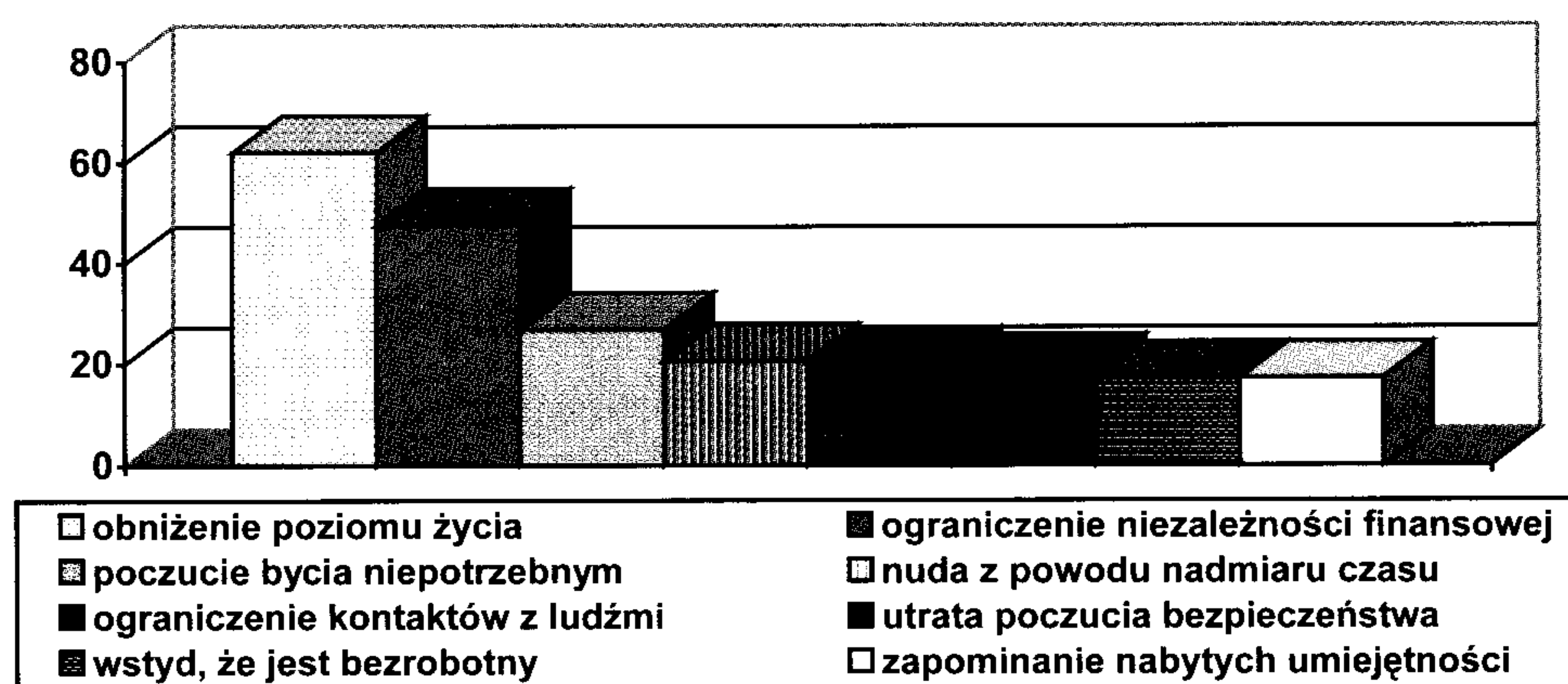
	Bardzo często	Często	Od czasu do czasu	Rzadko	Bardzo rzadko	Nigdy	Brak odpow.
chęć pomocy	%	%	%	%	%	%	%
zatrośkanie	6,9	23,4	19,3	26,9	11,0	11,7	0,7
obojętność	3,4	20,0	11,0	21,4	22,1	20,7	1,4
lekceważenie	2,8	8,3	6,2	20,7	17,2	44,1	0,7
okazywanie wyższości	4,1	6,2	13,1	10,3	17,2	48,3	0,7

Zdecydowana większość bezrobotnych niepełnosprawnych przyznaje, iż po utracie pracy nie zmieniły się ich relacje z najbliższą rodziną, tj. partnerem życiowym, dziećmi, rodzicami i krewnymi (80%). Tylko 14,1% odczuwa jakieś zmiany, 4,4% nie ma zdania w tej kwestii. Jednocześnie 64,6% respondentów stwierdza, iż najbliższa rodzina była im pomocna z chwilą ich przejścia na bezrobocie, a 16,7% nie odczuła takiej postawy ze strony najbliższej rodziny. Zdaniem co drugiego badanego relacje ze znajomymi z chwilą przejścia na bezrobocie również nie uległy zmianie (59,4%), zmianę tych relacji odczuwa 21,7% respondentów.

Rys. 18. Zmiana relacji z najbliższą rodziną z chwilą przejścia na bezrobocie

Aż 65,3% bezrobotnych niepełnosprawnych przy takich samych dochodach deklaruje, że preferowałoby pracę w zakładzie sektora państwowego, 11,1% wybrałoby własną firmę, a 9% chciałoby pracować w zakładzie sektora prywatnego.

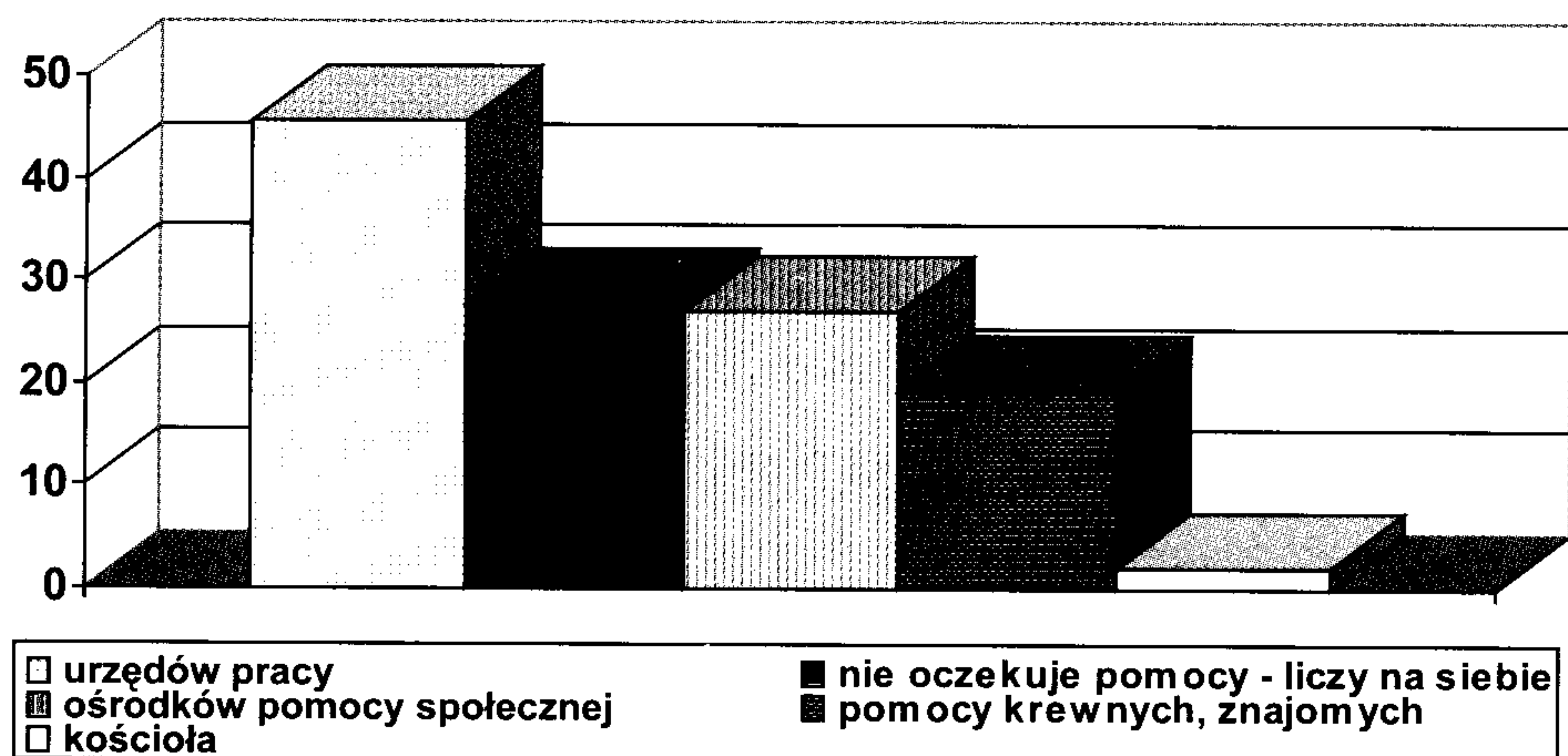
Zdecydowana większość badanych, jako najbardziej uciążliwą kwestię związaną z sytuacją osoby bezrobotnej, podaje obniżenie poziomu życia z powodu mniejszych dochodów (62,1%) i ograniczenie niezależności finansowej (47,6%). Respondenci zwracają również uwagę na pozamaterialne aspekty bycia bezrobotnym: 26,9% na poczucie bycia niepotrzebnym, 20,7% narzeka na nudę z powodu nadmiaru czasu, a 20% deklaruje ograniczone kontakty z ludźmi. Bezrobotni niepełnosprawni tracą również poczucie bezpieczeństwa (18,6%), wstydzą się, że są bezrobotni (17,2%) oraz zapominają nabyte umiejętności zawodowe (17,2%).

Rys. 19. Uciążliwości związane z byciem osobą bezrobotną

Niemal co drugi badany niepełnosprawny oczekuje pomocy przede wszystkim od urzędu pracy 45,5%, jednakże co czwarty respondent nie spodziewa się pomocy od nikogo, licząc tylko na siebie 27,6%, niemal taki sam odsetek badanych 26,9% liczy na pomoc ośrodków

pomocy społecznej. Co piąty oczekuje pomocy ze strony krewnych i znajomych. Na pomoc ze strony Kościoła i instytucji z nim związanych, m.in. Caritas, liczy tylko 2,1% respondentów.

Rys. 20. Rozkład odpowiedzi na pytanie, od kogo oczekuje pomocy

Obecnie lub w najbliższej przyszłości aż 84,1% badanych zamierza poszukiwać pracy, takiego zamiaru nie ma 15,9% respondentów. Co drugi niepełnosprawny ma zamiar znaleźć zatrudnienie na terenie swojego województwa (54,5%), 9,7% badanych zamierza przejść na rentę i emeryturę przy spełnieniu wymaganych warunków.

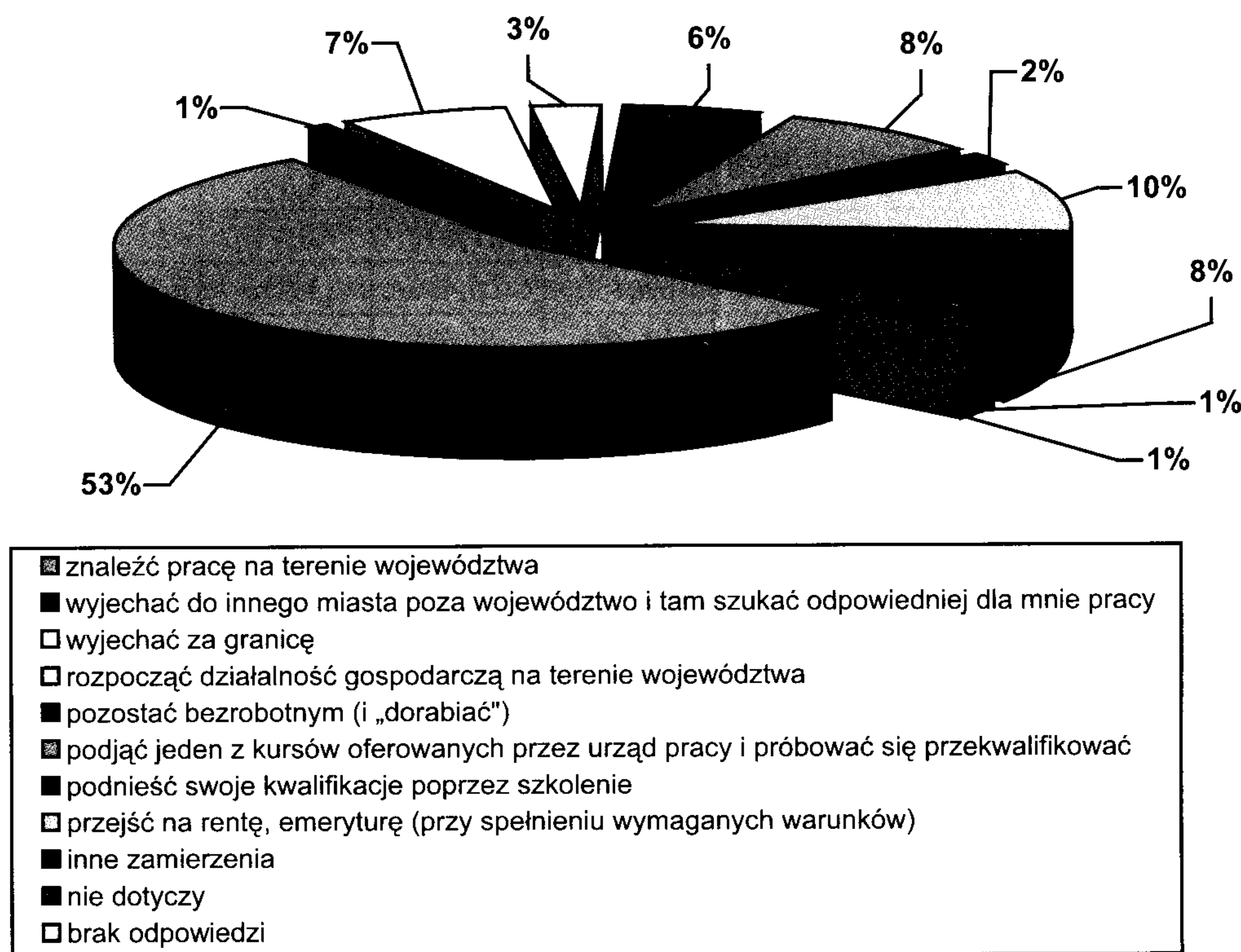
Sposób poszukiwania pracy przez badane osoby można określić jako relatywnie bierny. Większość respondentów liczy jedynie na ofertę pracy z PUP-u, co drugi śledzi ogłoszenia prasowe, radiowe i telewizyjne (46,4%), co trzeci korzysta z pomocy rodziny i znajomych (33,3%), a co piąty składa bezpośrednie wizyty w zakładach pracy z pytaniem o pracę (23,6%). Tylko 2,1% respondentów stara się stworzyć własne miejsce pracy bądź zamieszcza własne ogłoszenie prasowe lub na tablicach ogłoszeniowych.

Spośród niewykazujących żadnej aktywności w poszukiwaniu pracy, największy odsetek stanowią ci, którzy nie szukają zatrudnienia, stracili bowiem nadzieję na jej znalezienie lub nie chcą na razie pracować (po 4,5% dla obu kategorii), 3% deklaruje brak aktywności z powodu okoliczności rodzinnych (wychowanie dzieci, opieka nad osobami starszymi, rodzicami), a 2,2% jest przekonanych, że nie posiada kwalifikacji zawodowych, aby znaleźć pracę.

Co drugi badany zamierza znaleźć zatrudnienie na terenie województwa (54,5%), co dziesiąty planuje przejść na rentę bądź emeryturę (9,7%), 8,3% respondentów zamierza wziąć

udział w jednym z kursów oferowanych przez urząd pracy, a 6,9% myśli o wyjeździe za granicę.

Rys. 21. Plany na najbliższą przyszłość w związku z pracą

Największy odsetek respondentów poszukiwało pracy na obszarze całego powiatu, w którym mieszkają (40,7%), gminy, na terenie której mieszkają (35,9%), poza powiatem zaś starało się o zatrudnienie tylko 15,9%.

Wśród warunków, jakie miałyby spełniać przyszła praca, badani najbardziej cenili sobie życzliwy i przyjazny zespół (92,9%), bezpieczeństwo (92,8%) oraz szacunek dla pracownika (92%) – najważniejsze dla niepełnosprawnych są te elementy, które można wiązać z kulturą organizacyjną zakładu pracy. Co może zaskakiwać, dobre zarobki zajmują dopiero czwartą pozycję (87,3%), kolejne: komfort i higiena pracy (80,8%), małe zmęczenie i bezstresowość (73%), dodatkowe świadczenia i bonusy (66,7%) oraz możliwości doskonalenia w zawodzie (65,5%). Jako nieistotny element w pracy badani wymieniają możliwość podróżowania (77,3%) oraz możliwość szybkiego awansu (58,1%).

Tabela 2. Oczekiwania stawiane przez respondentów wobec przyszłej pracy

Warunki pracy	Bardzo ważne	Raczej ważne	Raczej nieważne	Zupełnie nieważne	Trudno powiedzieć
zgodna z moimi kwalifikacjami	20,4%	25,4%	27,5%	16,9%	9,9%
dobrze płatna	35,2%	52,1%	7,7%	2,1%	2,8%
dająca możliwości doskonalenia w zawodzie	15,5%	50,0%	20,4%	9,9%	4,2%
taka, w której nie męczyłbym się zbytnio i nie denerwował	40,4%	32,6%	19,1%	5,7%	2,1%
w życzliwym i przyjaznym zespole	52,1%	40,8%	3,5%	2,8%	0,7%
dająca szansę szybkiego awansu	8,5%	27,0%	40,4%	17,7%	6,4%
bezpieczna	66,4%	26,4%	3,6%	1,4%	2,1%
taka, w której sam będę decydować o tym, jak i co należy zrobić	11,3%	27,0%	35,5%	22,7%	3,5%
dająca możliwość podróżowania	5,7%	13,5%	33,3%	44,0%	3,5%
dająca szacunek dla pracownika	51,8%	41,0%	3,6%	0,7%	2,9%
dająca dodatkowe świadczenia, bonusy	24,1%	42,6%	22,0%	4,3%	7,1%
dająca prestiż związany z renomą firmy	14,3%	35,7%	23,6%	17,1%	9,3%
czysta (dająca higienę i komfort pracy)	39,0%	41,8%	14,2%	4,3%	0,7%

Badani negatywnie na ogół oceniają swoje szanse na znalezienie pracy w ciągu najbliższego roku: 38,2% ocenia je jako małe, 25% jako żadne, a tylko 4,9% jako duże, 2,8% jako bardzo duże.

Aby otrzymać stałą pracę, najczęściej respondenci deklarują możliwość zmiany zawodu, przekwalifikowanie się 69,6%, gotowość do wyjazdów służbowych co najmniej raz w tygodniu deklaruje 52,5% badanych, a gotowość do codziennych dojazdów do pracy ponad jedną godzinę 51,1% oraz możliwość pracy w soboty i niedziele 42,9%.

Zdecydowana większość ankietowanych (68,1%) nie uczestniczyła w żadnym szkoleniu, 13,1% w jednym, a 9% w dwóch szkoleniach. Spośród tych, którzy ukończyli jakieś kursy, ocena ich efektywności jest podzielona: 52,3% uważa, że to szkolenie nie pomogło w znalezieniu zatrudnienia, a 47,7% jest przeciwnego zdania.

Spośród badanych niepełnosprawnych 16,3% uważa, że pracodawca powinien go zatrudnić ze względu na doświadczenie i fachowość, 15,6% wskazuje na rzetelność i sumienność, a 10,6% jako swoją mocną stronę podkreśla pracowitość. Niepokoić może fakt, iż 14,2% nie potrafiło wskazać żadnej ze swoich „mocnych” stron.

Badanych poproszono również o samoocenę aktywności w zakresie poszukiwania pracy, 22,8% oceniało swoją aktywność jako średnią – 5¹⁹.

¹⁹ gdzie: 1 – brak aktywności, 10 – bardzo dużą aktywność.

Jako najbardziej skuteczny sposób poszukiwania pracy trzy czwarte ankietowanych wymieniali wykorzystywanie znajomości i układów rodzinnych (74,5%), korzystanie z ofert pracy jest skuteczne zdaniem 64,8% badanych, a złożenie oferty bezpośrednio u pracodawców ceni sobie 59,3%. Najmniej skutecznym sposobem na zatrudnienie jest według nich zamieszczanie ogłoszeń w prasie (55,2%).

W poszukiwaniu zatrudnienia 25% respondentów odwiedziło od 5 do 10 zakładów pracy, a 18,8% odwiedziło więcej niż 10 zakładów. Zdecydowana większość badanych nie korzystała z porady doradcy zawodowego (90,3%), na taką pomoc zdecydowało się tylko 9,7% badanych. Największą uciążliwością dla bezrobotnych niepełnosprawnych w trakcie poszukiwania zatrudnienia jest brak pracy w miejscu zamieszkania i w najbliższej okolicy (60,4%), brak ofert w wyuczonym zawodzie (36,8%), zbyt niskie kwalifikacje w stosunku do wymagań pracodawcy (27,1%), zbyt niskie wynagrodzenie proponowane przez pracodawcę (26,4%).

8. Podsumowanie i dyrektywy praktyczne

W województwie podkarpackim końcem czerwca 2004 roku w urzędach pracy zarejestrowanych było 2936 osób bezrobotnych niepełnosprawnych, co stanowi 1,9% ogólnej liczby bezrobotnych w tym województwie.

Generalnie badani bezrobotni niepełnosprawni bardzo negatywnie wypowiadają się o możliwości znalezienia zatrudnienia. Aż 60% respondentów ujemnie ocenia swoje szanse na znalezienie pracy – 29% ocenia je jako niskie, a 31% jako bardzo niskie. Tylko co trzeci badany (31,7%) szacuje je jako przeciętne. Z pewnością należałoby poprzez szkolenia budować u respondentów postawę aktywistyczną i wzmacniać samoocenę. Trudna sytuacja na rynku pracy wymusza na bezrobotnych jak najlepszą autoprezentację. Bezrobotny de facto zmuszony jest do tego, aby jak najlepiej „sprzedać się” pracodawcy, nierzadko w ciągu kwadransa musi go przekonać, że to on jest tym pracownikiem, którego poszukuje. Wskaźnikiem wysokiej samooceny i kreatywności może być opinia o własnych mocnych stronach. Zadaliśmy zatem pytanie, dlaczego pracodawca miałby właśnie ich zatrudnić. Badani mieli z tym pytaniem wyraźny kłopot, bo aż 14,2% nie potrafiło na nie odpowiedzieć. Cechą, która dominowała we wskazaniach, było doświadczenie i fachowość. Z pewnością sygnalizuje to wyraźne pole do pracy szkoleniowców i animatorów. Osoby bezrobotne, a tym bardziej niepełnosprawne mają zaniżoną samoocenę i z pewnością, gdy dokonują porównania z pełnosprawnymi, oceniają swe szanse na zatrudnienie gorzej niż osoby pełnosprawne. Owa niska samoocena wyraża się również poprzez przekonanie o tym, jak społeczeństwo ocenia osoby niepełnosprawne. Co drugi badany (45,1%) uważa, iż większość ludzi ma niewłaściwy stosunek od osób niepełnosprawnych – 28,2% twierdzi, że jest on „raczej niedobry”, a 16,95 % sądzi,

Magdalena Szpunar

NIEPEŁNOSPRAWNI NA RYNKU PRACY W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

1. Sytuacja społeczno-demograficzna osób niepełnosprawnych

Niepełnosprawność jest zjawiskiem o wymiarze zarówno medycznym, gdyż na podstawie zmiennych medycznych klasyfikuje się jej rodzaj, ale także ma wymiar społeczny przejawiający się w możliwościach codziennego funkcjonowania, pełnienia rozmaitych ról społecznych¹. Terminy niepełnosprawność, niepełnosprawny na stałe zagościły w naszym języku stosunkowo niedawno, wypierając raczej pejoratywne określenia inwalidztwo, inwalida od łacińskiego *invalidus*, co oznacza człowieka słabego, chorego, bezsilnego². Jeszcze w latach 80. terminu inwalida używano wymiennie z określeniami typu: osoba z odchyleniami od normy, osoba trwale poszkodowana na zdrowiu czy osoba upośledzona³. Trudno nie zauważyć, jak wiele ignorancji wykazywaliśmy w stosunku do osób, które szczególnie powinny spotykać się z szacunkiem i zrozumieniem.

Główny Urząd Statystyczny proponuje, by za osobę niepełnosprawną uznawać taką jednostkę, która „posiada odpowiednie orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony, lub osobę, która takiego orzeczenia nie posiada, lecz odczuwa ograniczenie sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku (zabawa, nauka, praca, samoobsługa)”⁴. Funkcjonują również inne definicje niepełnosprawności, które – obok wymiaru fizycznego niepełnosprawności – zwracają uwagę na społeczny wymiar zjawiska. Warto tutaj przywołać objaśnienie A. Kurzynowskiego, który definiuje osobę niepełnosprawną jako jed-

¹ S. Golinowska, *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych. Ocena działań instytucji*, Warszawa, 2004, s. 19.

² B. Balcerzak-Paradowska, *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*, Warszawa, 2002, s. 11.

³ Tamże, s. 12.

⁴ S. Golinowska, *dz.cyt.*, s. 21.

że jest on zły, niewłaściwy. Zdecydowana większość respondentów jest zdania, że niepełnosprawni mają w Polsce za mało udogodnień – 33,1% wskazań jako zdecydowanie za mało udogodnień, a 47,6% raczej za mało udogodnień. Negatywna opinia o swojej sytuacji wyrażać się może również poprzez ocenę reprezentacji interesów niepełnosprawnych jako kategorii społecznej. Aż 61,4% niepełnosprawnych uważa, że ich interesy są źle reprezentowane (22,8% „zdecydowanie źle”, 38,6% „raczej źle”). Również co drugi respondent jest przekonany (53,5%), że sytuacja osób niepełnosprawnych jest gorsza niż w krajach o podobnym poziomie życia (26,4% sądzi, że jest ona „raczej gorsza”, a 27,1% że jest ona „zdecydowanie gorsza”). Kolejnym wskaźnikiem niskiej samooceny badanych może być sąd o wpływie na wydarzenia życiowe. Co drugi respondent jest zdania, że ma niewielki wpływ na wydarzenia, które mu się w życiu przytrafiają. Niska wiara w moc sprawczą siebie samego wyraża się również poprzez wiarę w dominującą rolę w życiu szczęścia (przypadku) niż czegokolwiek innego, aż 69% uważa, że w życiu więcej zależy od szczęścia niż innych czynników. Co trzeci badany nie wierzy w możliwość poprawy swojej sytuacji ekonomicznej, a 41,3% odczuwa zniechęcenie zanim osiągnie zamierzony cel. Z pewnością obraz ten nie napawa optymizmem. W sytuacji gdy aż 44,1% to osoby długotrwale bezrobotne²⁰, położenie tych osób wydaje się być tym bardziej dramatyczne i wymaga radykalnych zmian. Tak długi okres pozostawania bez pracy z pewnością skutkuje „niemocą” i brakiem wiary we własne siły, szczególnie gdy uświadomimy sobie, że co drugi badany odwiedził 5 i więcej zakładów pracy.

Niepokoić może fakt, że aż 63,7% nie orientuje się, jakie instytucje – oprócz PUP – pomagają osobom niepełnosprawnym poszukiwać pracy. Warto byłoby przeprowadzić szeroko zakrojoną kampanię medialną, informującą bezrobotnych do kogo mogą się zwrócić o pomoc w kwestii poszukiwania zatrudnienia, szkoleń, doradztwa zawodowego.

Ze względu na różne schorzenia niepełnosprawni są osobami mało mobilnymi. Wskazywać może na to fakt, że aż 31,4% pracowało tylko w jednym miejscu pracy, a 35,9% szuka zatrudnienia wyłącznie na terenie gminy, w której mieszka. Aż 60,4% jako główną trudność w poszukiwaniu pracy wymienia brak ofert zatrudnienia w miejscu zamieszkania i najbliższej okolicy. Z pewnością rozwiązaniem dla tego typu osób byłaby telepraca, praca nakładcza czy chałupnicza, mimo iż nie wszystkie zawody pozwalają na działalność w tym systemie. Dla wielu osób – szczególnie tych z dysfunkcją ruchu – byłaby to szansa na jakąkolwiek aktywność zawodową. Szkolenia z tego zakresu winny obejmować ideę telepracy i inne możliwości zarobkowania w ich miejscu zamieszkania. Warto tutaj również zasygnalizować problem szkoleń, które często stają się „sztuką dla sztuki”. Co drugi badany przyznaje, iż nie znalazł żadnej pracy po szkoleniu, warto więc postulować o ewaluację szkoleń, by poznać ich słabe i mocne strony. Oczywiście, żaden kurs nie może być gwarantem na uzyskanie posady, warto

²⁰ Osoby pozostające bez pracy powyżej dwóch lat.

jednak eliminować szkolenia, które nie wnoszą nic dla samych zainteresowanych. Niepokoić może również to, iż jako najskuteczniejszy sposób poszukiwania zatrudnienia badani uznają wykorzystywanie układów rodzinnych i znajomości.

Badani przez nas bezrobotni niepełnosprawni przyjmują, niestety, postawę pasywną wobec rynku pracy. Dla 61,1% sposobem na poszukiwanie zatrudnienia jest oczekiwanie na ofertę z PUP. Tylko 23,6% ankietowanych składa bezpośrednie wizyty w firmach, a zaledwie 2,1% stara się o stworzenie własnego miejsca pracy i tyle samo zamieszcza oferty prasowe. Jak już wcześniej zaznaczyłam, warto promować tutaj aktywną ich postawę na rynku pracy, uświadamiać niepełnosprawnym, że o zatrudnienie należy walczyć niż na nie biernie oczekiwać. Aż 42% przyznaje, że nie lubi zmian i woli to, co było dotychczas. Warto więc kształtować w bezrobotnych niepełnosprawnych chęć ciągłego samokształcenia i samodoskonalenia, szczególnie w sytuacji, gdy aż 49,3% przyznaje, że nie posiada żadnych dodatkowych kwalifikacji ani umiejętności oprócz tych nabytych w szkole. Badani bezrobotni wydają się być również osobami mało elastycznymi. Jedynym ustępstwem, na jakie się zgadzają, jest zmiana zawodu i przekwalifikowanie się. Większość nie akceptuje pracy wielozmianowej, w soboty i niedziele, przeprowadzki do innego miasta czy dyspozycyjności w pracy. Zdumiewać może to, co najbardziej cenią sobie nasi respondenci w pracy – zaskoczeniem z pewnością jest to, iż nie są to pieniądze (choć i te lokują się dość wysoko). Aż 92,9% badanych niepełnosprawnych w pracy najbardziej ceni sobie życzliwy i przyjazny zespół, 92,8% szacunek dla pracownika i taki sam odsetek ceni w pracy bezpieczeństwo. Warto zwrócić uwagę, iż dwie pierwsze cechy mają charakter typowo „społeczny”. Są to elementy raczej zasobów ludzkich niż substratu materialnego firmy. Tworząc miejsca pracy dla takich osób, warto szczególnie bacznie zwracać uwagę właśnie na te życzenia niepełnosprawnych. Jeśli bezrobotni mieliby do wyboru formę pomocy, z jakiej chcieliby skorzystać, częściej wybierają nie zasiłek, a szkolenia (43,8%). Również w pierwszej kolejności postulują nie o podwyższenie rent (38,6%), ale o otrzymanie pracy (53,1%).

Warto również objąć szkoleniami współmałżonków osób bezrobotnych, ze szczególnym uwzględnieniem rodzin, w których funkcjonują osoby długotrwale bezrobotne. Głównie pomoc psychologiczna wydaje się w tym przypadku nieodzowna. Z badań wynika, że niemal co piąty badany po utracie pracy nie mógł liczyć na taką pomoc ze strony rodziny. Z pewnością dla wielu osób jest to sytuacja traumatyczna i wymaga wsparcia, szczególnie ze strony rodziny oraz psychologów. Generalnie rzecz biorąc, osoby niepełnosprawne chcą być aktywne. Aż 73,6% badanych jest zdania, że osoby niepełnosprawne powinny pracować, nawet jeśli renta w pełni wystarcza na utrzymanie. Chcieliby pracować w tych samych zakładach, co osoby pełnosprawne (69,7%), nie są więc zwolennikami tworzenia „gett” dla niepełnosprawnych. Jest to bardzo ważne, gdyż – jak podkreśla wielu psychologów – praca osób niepełnosprawnych z pełnosprawnymi jest jednym z ważniejszych czynników ich rehabilitacji i integracji z szerszym społeczeństwem.